

Mirila

Smiljanić, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:487170>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-19**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Arheologija

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Sveučilišni prijediplomski studij
Arheologija

Mirila

Završni rad

Studentica:

Lucija Smiljanić

Mentor:

Doc. dr. sc. Jure Šućur

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lucija Smiljanić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Mirila** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 28. veljače 2024.

Sadržaj

1. Uvod – što su mirila?	5
2. Povijest istraživanja	7
3. Tipovi mirila i način gradnje	10
4. Geografski opseg	13
4.1. Lokaliteti.....	13
5. Pogrebni ritual, običaji i tradicija	24
5.1. Vjerovanja i simbolika	25
6. Porijeklo	27
7. Epigrafija i ukrasni simboli	30
8. Usporedba pojedinih lokaliteta	34
9. Analogije običaju podizanja mirila i motiva na njima.....	37
10. Zaključak	41
11. Literatura	43
12. Sažetak.....	45
13. Abstract	46

1. Uvod – što su mirila?

Mirila, poznata i pod pojmom počivala ili biljezi, predstavljaju kamene spomenike minulim dušama koje su upravo na tom mjestu napustile tijelo i vezale se za svoj kamen – mirilo.¹ To su ujedno i mjesta na kojima pogrebna povorka zastane prilikom prenošenja tijela pokojnika na putu od planinskog zaselka do mjesnog groblja. Te su lokacije bile točno određene, a nalazile su se uglavnom na prijevojima puteva.² Pokojnika bi se položilo na tlo te bi ga se izmjerilo postavljanjem većeg kamena iznad glave, a manjeg ispod nogu. Kasnije bi se na uzglavni kamen uklesao određeni reljefni prikaz ili natpis, a prostor između dva kamena popunio bi se kamenim pločama (primjer: Slika 1). Taj kamen u trenutku uzimanja mjere pokojnikova tijela prestaje biti običan kamen i postaje mjesto svojstveno svakoj duši koja ga po specifičnoj ornamentici i svojoj veličini može uvijek prepoznati. Kao takvo, mirilo predstavlja dom duše gdje se uvijek može vratiti te zato neće uznemiravati žive. Etimološki termin mirilo dolazi od glagola miriti, uzeti miru, odnosno mjeru pokojniku, ili namiriti (zadovoljiti) njegovu dušu.³ Ovaj običaj fenomen je koji su njegovali stanovnici planinskih obronaka Velebita sve do sredine 20. stoljeća. Pokojnikovo bi tijelo nakon obreda na mirilu bilo odneseno na groblje i tamo pokopano. Lokalnom stanovništvu mirila su predstavljala stvarno mjesto sjećanja i susreta s pokojnikom, svojevrstne kenotafe kao grobove duše i sveta mjesta. Budući da je na njima počivala pokojnikova duša, njih su posjećivali, donosili cvijeće i molili na njima. Grobovi u kojima se nalazilo samo tijelo bez duše nisu im bili od veće važnosti, tim više što bi se kosti nakon izvjesnog vremena vadile kako bi napravile mjesta za drugog pokojnika.⁴

Postoji mnogo teorija vezanih uz mirila. Iako su smatrana fenomenom, u novije vrijeme znanstvenici iz raznih područja pokušavaju odgonetnuti njihov postanak i podrijetlo te im naći analogije s relativno sličnim obredima i kamenim spomenicima u susjednim zemljama. Njihova starost također je diskutabilna.⁵

Sredinom 20. stoljeća mirila i običaji vezani uz njih se napuštaju. Razlog leži u promjeni načina života lokalnog stanovništva koje sada seli u veće gradove na obali, čemu pridonosi urbanizacija, gradnja cesta te razvoj turizma.⁶ Danas su mirila vrijedna kulturno-povijesna baština, a odlukom Ministarstva kulture Republike Hrvatske 27. prosinca 2007. godine zaštićena su kao nematerijalno

¹ M. TROŠELJ, 2013b, 31.

² M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 51.

³ M. TROŠELJ, 2013b, 31.

⁴ M. TROŠELJ, 2013b, 33-37.

⁵ M. TROŠELJ, 2010, 21.

⁶ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 53.

kulturno dobro u sklopu Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.⁷⁷

Slika 1: Mirila Opuvani dolac (M. TROŠELJ, 2013b, 53.)

⁷⁷ M. KATIĆ, 2013, 27.

2. Povijest istraživanja

Prvi arhivski podatak iz 1186. godine iz okolice Trogira donosi M. Gavazzi, no taj podatak je diskutabilan budući da se termin počivala može odnositi i na mjesta koja služe za odmaranje prilikom nošenja tereta.⁸ Najstariji zapis o mirilima odnosi se na područje Ravnih Kotara i potječe iz mletačkih arhivskih dokumenata koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru. U ugovoru iz 1576. godine koji se odnosi na razgraničenje Mletačke Republike i Osmanskog Carstva u okolini Zadra po završetku Ciparskog rata mirila su spomenuta tri puta, ali u kontekstu graničnih međaša. Spominju se *cucagliza mirila* (Kukaljića mirila) koja se nalaze između današnjeg benkovačkog sela Kuklja i crkve sv. Martina u Pridrazi. Kukalj se spominje kao utvrđeno naselje u 15. stoljeću te su vjerojatno tamo tada postojala i mirila. I danas su ona poznata na području Kuklja, no nije sigurno jesu li ostala *in situ*. Granica je dalje išla prema Paljuvu kod Novigrada, pa sjeverozapadno od Dobre vode (sela Bašića, Lovinac i Rupalj blizu Posedarja) do mirila kojima ime nije navedeno, te do Benkovića posjeda.⁹ Danas im je na tom području trag potpuno izbrisan, osim nekih toponima kao što su Mirila, Mirilišta, Namirlin i slično. Južnovelebitska mirila, koja su se do danas uspjela sačuvati, mogu se pratiti od 17. stoljeća usmenom predajom, dok prvi uklesani datum potječe iz 18. stoljeća.¹⁰ Međutim, za mirila koja na sebi imaju samo ukrasne simole bez natpisa i godine smatra se da su mnogo starija, no točnu dataciju nemoguće je odrediti zbog pomanjkanja podataka.¹¹ Zadnji spomen mirila datira u godine nakon Drugog svjetskog rata, nakon čega je tradicija napuštena i planinsko stanovništvo seli u gradove na obali.¹²

Prve stručne podatke o mirilima donijeli su planinari oko 1924. godine. Josip Poljak piše o njima 1929. godine u *Vodiču po Velebitu*, a Radivoje Simonović prvi je koji ih fotografira. Ivan Krajač 1934. godine objavljuje prilog u kojemu se dotiče mnogih pitanja vezanih za mirila, a nakon njega ponovno Josip Poljak piše o njima 1937. godine u *Ličkom kalendaru*. Etnolog Milovan Gavazzi 1961. godine objavljuje svoju opširnu studiju o pogrebnim počivalima u kojoj ih svrstava u kulturu megalitika te analogije traži u alpskim predjelima, proučavajući u širem kontekstu Europe spomenike ovakve vrste kod planinsko-stočarskog stanovništva.¹³

Prva sustavna istraživanja proveo je Ante Glavičić 1970-ih godina na sjevernom i srednjem Velebitu, dok su arheološka topografska istraživanja Velebita provedena od 1983. do 1989. godine, u kojima je uz Gradski muzej u Senju i Antu Glavičića sudjelovao i Arheološki institut sveučilišta u

⁸ M. GAVAZZI, 1978, 200-201; M. TROŠELJ, 1992b, 70.

⁹ M. TROŠELJ, 2013b, 37.

¹⁰ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 21.

¹¹ A. FABER, 1995, 164.

¹² M. TROŠELJ, 2010, 17.

¹³ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 17.

Zagrebu pod vodstvom Aleksandre Faber.¹⁴ Južnim Velebitom bavila se Mirjana Trošelj u istraživanjima od 1983. do 1995. godine, koja je objavila i najviše literature na ovu temu. Ona od 1994. godine inicira njihovu zaštitu, koju je realizirala Turistička zajednica općine Starigrad na čelu s Marjanom Marasović, uz Konzervatorski odjel u Zadru i Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.¹⁵

Godine 2009. proveden je projekt pod nazivom *Mitski krajobraz kao izvor znanja o organizaciji prostora*, pod vodstvom Andreja Pleterskog iz Instituta za arheologiju iz Ljubljane i Gorana Pavela Šanteka s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, koji se fokusirao na mirila starigradskog područja.¹⁶ Istraživanja 2010. godine provedena su na prostoru Bukovice i Ravnih kotara u sklopu programa Ministarstva kulture: *Mirila – svjedoci tradicije*, od strane Pučkog otvorenog učilišta Obrovac, te program *Mirila: nematerijalna kulturna baština Zadarske županije*, od strane Odjela za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Zadru. Od 2012. godine Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru provodi istraživanja u sklopu projekta *Kulturni krajolik kao izvor znanja o organizaciji prostora*.¹⁷

Sanacija na mirilima Južnog Velebita provedena je od 2002. do 2006. godine te su nakon toga 2007. godine proglašena zaštićenom nematerijalnom kulturnom baštinom.¹⁸

Od 2011. godine provode se sustavna terenska istraživanja na području Bukovice kojima su obuhvaćeni lokaliteti s počivaljkama ili mjerilima, kako se nazivaju na ovom području, koja su građena u prošlosti te, također, onima koja se još i danas grade. Istraživanja su provedena u sklopu projekta pod nazivom *Mirila: svjedoci tradicije*, pod vodstvom Zavičajnog muzeja Pučkog otvorenog učilišta u Obrovcu (Marina Jurjević), Konzervatorskog odjela u Zadru (Lepa Petri), Zavičajnog muzeja Benkovac (Marin Čurković) i Odjela za antropologiju i kulturnu etnologiju Sveučilišta u Zadru (Mario Katić).¹⁹

Velebitska mirila najbolje su ostala očuvana zahvaljujući njihovoj planinskoj izoliranosti, dok su mirila Bukovice i Ravnih kotara znatno slabije sačuvana. U Dalmatinskoj zagori izgubio im se svaki trag.²⁰ Mirila koja su najbliže današnjim većim naseljima uz obalu u najvećoj su mjeri izložena propadanju, devastiranju ili su već potpuno nestala, kao što je slučaj s mirilima Jusupi, Glavčice, Šikići, Zukva i Koići. Razlog je ubrzana urbanizacija, gradnja vikendica i cesta na mirilima ili korištenje njihovih dijelova kao građevnog materijala. Na području Obrovca neka mirila uništena su rudarskom aktivnošću, poput lokaliteta Jasenice. Nasuprot tomu, mirila koja su udaljena od

¹⁴ A. FABER, 1995, 158.

¹⁵ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 17.

¹⁶ M. KATIĆ, 2017, 87.

¹⁷ M. KATIĆ, 2017, 19-20.

¹⁸ M. TROŠELJ, 2013a, 611.

¹⁹ M. KATIĆ. 2013, 71.

²⁰ M. TROŠELJ, 1992b, 69.

civilizacije uspjela su se očuvati u većoj mjeri, no puno su više izložena utjecaju atmosferilija koje uništavaju plitki reljef i postupno ga brišu.²¹²¹

Dok su lokaliteti mirila Starigrada Paklenice očišćeni i uređeni te pretvoreni u turističku atrakciju rekonstrukcijskim dogradnjama te poučnim stazama s tablama, mirila Bukovice još uvijek njeguju živu praksu. Starigradska mirila napuštaju praksu 1970-ih godina, na tim lokalitetima prestaje život i pretvorena su u umjetne lokalitete. No lokalno stanovništvo još uvijek priča predaje o dušama minulih i religijskoj simbolici. U Bukovici stanovništvo još uvijek živi i njeguje ovu praksu, no bez pridavanja posebnog značenja.²²²²

Iako su danas mirila smatrana nematerijalnom kulturnom baštinom, stanovništvo nakon gubljenja ovog rituala nije svugdje jednako gledalo na njih. Na mjestima gdje je njihova funkcija potpuno nestala ne mogavši se prilagoditi novopridošlim modernim vremenima, ona su nestala, a lokalno je stanovništvo njihove dijelove koristilo za gradnju novih objekata ne pridajući im nikakvu važnost.²³²³

Posmrtni običaji vezani uz mirila i počivala uvršteni su 27. prosinca 2007. u nematerijalnu kulturnu baštinu Republike Hrvatske, pri čemu je utvrđen sustav zaštite koji podrazumijeva dostupnost javnosti, popularizaciju baštine, zaštitu od uništenja, interdisciplinarna istraživanja, itd. Ujedno je izvedena sanacija lokaliteta kojom su otkrivene sve vrijednosti velebitskih mirila. Do toga je doveo rad i zalaganje pojedinaca koji su isticali važnost zaštite, za što je posebno zaslužna Mirjana Trošelj, koja se među prvima počela baviti mirilima i običajima vezanim uz njih. Godine 2006. uključilo se Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Konzervatorski odjel u Zadru pod vodstvom Lepe Petri te Turistička zajednica Starigrad-Paklenica s Marijanom Marasović na čelu. Mirila dobivaju status preventivno zaštićenog kulturnog dobra te uključivanjem u turističku ponudu postaju nematerijalna kulturna baština. Međutim, bez obzira na njihovu zaštitu od strane države, u praksi to nije uvijek poštivano. Probijanjem trase plinovoda od Bukovice prema Zadru uništeni su neki lokaliteti. Zaštita je učinkovita samo na lokalitetima koji su uključeni u turističku ponudu.²⁴

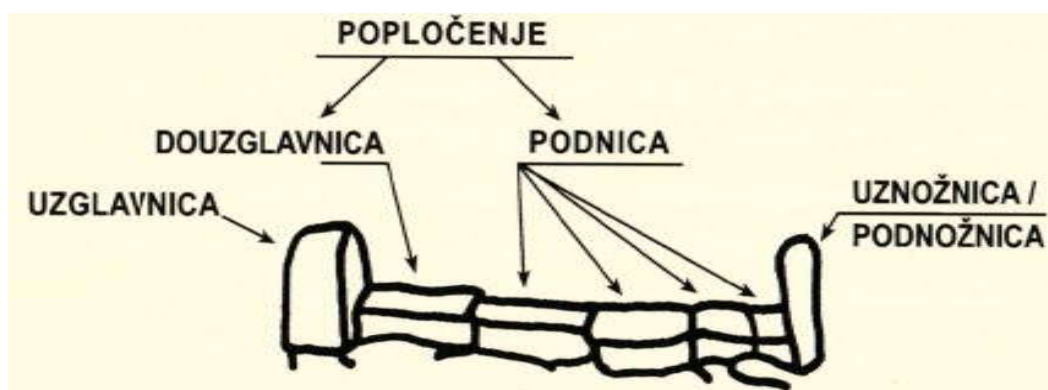
²¹ M. TROŠELJ, 1992a, 77.

²² M. KATIĆ, 2017, 21.

²³ M. KATIĆ, 2017, 16.

²⁴ M. KATIĆ, 2013, 27.

3. Tipovi mirila i način gradnje

Slika 2: Dijelovi mirila (M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 16.)

Mirila su građena suhozidnom tehnikom od dvije isklesane kamene ploče uspravno postavljene na mjesto uzglavnice i podnožnice, dok bi se prostor između popločao pločama iste širine (Slika 2). Uzglavnica i podnožnica mogle su biti klesane u različitim oblicima – pravokutne, kvadratne, lučno-zaobljene, dvoslivne ili amorfne. Svojem oblikom mirila podsjećaju na prave grobove kakvi su se gradili do 1970-ih godina na podvelebitskim grobljima.²⁵

M. Trošelj mirila dijeli prema orijentaciji uzglavnice i podnožnice, prema oblicima i prema obradi kamenih ploča. Orijehtacija je uglavnom uvjetovana smjerom kojim pogrebna povorka ide od zaselka do mjesnog groblja i položajem pokojnika na nosilima kojem su noge usmjerene prema naprijed, dok glava odozda gleda prema izlazećem suncu s kojim se simbolično oprašta. Iz tog su razloga mirila u većini slučajeva orijentirana upravo u smjeru zapad-istok ili istok-zapad, no naravno postoje i razna odstupanja, budući da je orijentacija također ovisila i o položaju terena i njegovom stupnju nakošenosti, te ponegdje izloženosti buri. Po oblicima uzglavnice i podnožnice, prema Trošelj, razlikujemo one obrađene, poluobrađene i neobrađene. Nadalje, obrađene mogu biti lučno-zaobljenog oblika, pravokutne ili kvadratne, dvoslivne odnosno trokutaste te oblika nepravilnog trapeza. One poluobrađene mogu biti nepravilno lučno-zaobljene ili nepravilne, dok neobrađene uzglavnice, koje su direktno uzete iz prirode i postavljene, dijelimo na prirodne pačetvorine i nedefinirane oblike.²⁶

Što se tiče rasprostranjenosti određenih tipova po lokalitetima, na Velebitu je najčešći lučno-zaobljeni i pačetvorinasti oblik, dok su na području Bukovice i Ravnih kotara to poluobrađene pačetvorine. Broj ploča između uzglavnice i podnožnice ovisi o dužini pokojnikova tijela, ali i o klesarevoj vještini. U većini slučajeva ih je od četiri do šest, s time da su kod odraslih one veće, dok su kod djece manje. Mirila su grupno posložena po rodovima jedno do drugog u manje-više pravilnim

²⁵ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 19.

²⁶ M. TROŠELJ, 1992a, 73-74.

redovima, osim ako to nije bilo izvedivo zbog zakošenosti terena, kao na primjeru lokaliteta Kruškovac i Zavitrenik gdje su stepenasto postavljena.²⁷

Način obrade kamenih ploča od kojih su mirila građena ovisi prije svega o sposobnosti i vještini klesanja domaćeg majstora. To je najčešće klasična rustična suhozidna gradnja kakva se koristila i u gradnji kuća na Velebitu sve do konca 19. stoljeća. No klesarska obrada je ovisila i o platežnoj moći i socijalnom statusu roda preminulog, pa je tako na primjeru Kruškova, Dobrosela i Zapadnjara moguće uočiti precizniju izvedbu i bolju tehniku klesanja od one koju nalazimo na mirilima Selina, Modriča, Bukovice i Ravnih kotara, koja pokazuje karakteristike rustične i nevješte izrade. Na nekim se lokalitetima može pronaći i jedan i drugi primjer (Zavitrenik i Šikići). Poznato je da su velebitski majstori klesari i zidari bili cijenjeni te pozivani na rad u Bukovicu i Ravne kotare, budući da je ondašnje stanovništvo bilo imućnije, a njihov rad vidljiv je u zidanju kuća. Lokaliteti Matijašica i Modrič na kojima su svi segmenti mirila neobrađeni, bez ukrasa i natpisa, nisu lako uočljivi s obzirom na to da ne stvaraju kontrast s okolišem u kojem se nalaze.²⁸

Mirila su locirana uz planinske puteve ili na njihovim raskrižjima, zavojima, blagim uzvisinama s pogledom na more i okolinu, na čistinama kamenjara ili planinskim sedlima, često nasuprot počivala za odmor od nošenja tereta. Njihova udaljenost do groblja ovisi o udaljenosti naselja, no najčešće se nalaze na polovici puta. Kod prvih zimskih naselja koja su se nalazila uz more, mirila su od groblja udaljena samo 10 do 20 minuta hoda, dok su na planinskim ljetnim staništima bila na udaljenosti od dva do pet sati hoda.²⁹

Dok su mirila južnog Velebita građena od isklesanih kamenih ploča poput grobova, na sjevernom i srednjem Velebitu, te na prostoru Bukovice, Ravnih kotara i Dalmatinske zagore ona su građena tako da se u prostor između uzglavnice i podnožnice naslagivalo kamenje bez klesarske obrade. A. Glavičić razlike u gradnji pripisuje kvaliteti vapnenca i njegovom prirodno ravnom, odnosno nepravilnom obliku. Međutim, na području Selina nailazi se na mirila građena od sigastog, dolomitnog i kalcitnog kamena koji je vješto obrađen.³⁰

Na sjevernom i srednjem Velebitu običaj je već bio napušten, dok je na južnom još ponegdje postojao 1980-ih godina, ali u suvremenom obliku gradnje s vezivnim sredstvom, od betona, pa čak i uz krečenje.³¹

Oni imućniji gradili su i grobove poput mirila, s popločenom podnicom između dviju uspravnih ploča ili bez nje, dok bi oni siromašniji grob samo zasuli zemljom i postavili drveni križ.³²

²⁷ M. TROŠELJ, 1992a, 74-75

²⁸ M. TROŠELJ, 1992a, 75-76.

²⁹ M. TROŠELJ, 1992a, 76-77.

³⁰ M. TROŠELJ, 2013a, 614.

³¹ A. GLAVIČIĆ, 1980, 205.

³² M. TROŠELJ, 2013a, 619.

O imućnosti je ovisilo i vrijeme potrebno za izradu mirila, pa su tako oni bogatiji mogli priuštiti vrsnijeg majstora klesara kojemu je bilo potrebno petnaestak dana da obavi posao, dok su siromašniji na to čekali i do nekoliko mjeseci ili godina.³³

Uzglavnice i podnožnice klesale su se tako da prednja strana bude glatka ploha pogodna za daljnje urezivanje natpisa i motiva, rubne stranice najčešće polukružno ili kvadrato, dok se poledina nije obrađivala.³⁴

³³ M. TROŠELJ, 2013b, 35.

³⁴ M. TROŠELJ, 1984, 60.

4. Geografski opseg

Područje na kojemu su mirila rasprostranjena obuhvaća Dinaride, odnosno Velebit, Ravne kotare, Bukovicu i Dalmatinsku zagoru. Još u srednjem vijeku mirila se spominju na više mjesta na području Hrvatske, no običaj nigdje nije ostao sačuvan niti postoje bilo kakvi tragovi. Iznimka je velebitsko i podvelebitsko područje. Gradili su ih planinski stočari koji su naseljavali spomenute krajeve, seleći se svake godine sa svojim stadom od zimskih naselja u jadranskom zaleđu do ljetnih stanova na padinama Velebita.³⁵

Iako je običaj vezan uz mirila bio prakticiran na području od juga Istre do Sinjske krajine, mirila velebitskog i podvelebitskog kraja zbog svoje izoliranosti ostala su najbolje sačuvana te je lokalno stanovništvo s njihovom gradnjom nastavilo sve do sredine 20. stoljeća. Južnovelebitska mirila očuvana su puno bolje u odnosu na mirila sjevernog i srednjeg Velebita, Bukovice i Ravnih kotara, dok im se u Dalmatinskoj zagori gubi skoro pa sav materijalni trag. Najveći sačuvani lokalitet s više od 300 mirila su tzv. Vukićeva mirila, smještena uz stari put koji je zaselak Bristovac povezivao s Ljubotićem.³⁶

4.1. Lokaliteti

4.1.2. Južni Velebit

Na južnom Velebitu, unutar općine Starigrad, nalaze se mirila Tribnja, mirila Starigrada-Paklenice, mirila Selina te mirila Modriča (Slika 3).³⁷

Mirila Tribnja obuhvaćaju devet lokaliteta: Sirno Selo, Korita, Krušćica – Među Klancin, Rastovci, Renjovac, Krčevine, Kozjača, Tribanjska Draga i Piskoviti Brig.

Mirila Sirnog Sela točno su na polovici puta do groblja i orijentacije su smjera zapad– istok. Prevladava pravokutni oblik precizne izrade, a prikazi su križevi i natpisi te njihove kombinacije. Izdvaja se jedino motiv stiliziranog ornata u obliku trozuba. Ova mirila pripadala su rodu Trošelj.³⁸

³⁵ M. TROŠELJ, 2013b, 33.

³⁶ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 21.

³⁷ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 49.

³⁸ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 33.

Slika 3: Topografija mirila južnog Velebita (M. TROŠELJ, 2013b, 30.)

Mirila naselja Krušćice i Mandaline jedna su od najbolje sačuvanih s obzirom na njihovu uporabu do 1970-ih godina. Oba su se naselja nalazila na moru, dok im se zajedničko groblje na Ljubotiću nalazilo u planini. S obzirom na to i na ostale raštrkane zaselke oko tog puta koji su također koristili groblje na Ljubotiću, mirila su izgrađena uz putove koji iz više smjerova vode do groblja. Uz takav jedan put koji vodi od Krušćice do groblja nalaze se i mirila Među Klancin, koja su pripadala rodovima Trošelj i Sjauš iz Krušćice (Slika 4). Nalaze se s obje strane puta te su najduže u uporabi

na Velebitu, što je vidljivo po uklesanim datumima, precizno klesanim križevima i modernijoj tehnici gradnje koja sad koristi vezivno sredstvo od vapna i cementa. Na putu od Kruščice do groblja Ljubotić nalaze se i mirila Korita, a pripadala su rodu Mataka iz zaseoka Donji Mataci i rodu Prodana s Asanovca. Budući da na tom lokalitetu prevladava prirodno pločasto kamenje, takvog su oblika i mirila, a orijentirana su u smjeru zapad–istok. Godine 2006. izvedeni su zaštitni radovi te su motivi sačuvani i dobro vidljivi, a radi se o križevima i natpisima s imenom, prezimenom, godinom, samo inicijalima ili njihovoj kombinaciji.³⁹

Slika 4: Mirila Među Klancin (M. TROŠELJ, 2013b, 58.)

Mirila Rastovci nalaze se na pola puta od zaseoka Livadice do groblja Ljubotić, s obje strane puta, a pripadali su rodovima Vukići, Zubčići i Njegovani. Orijentacija je zapad–istok, a ploče su pravokutne ili amorfne. Lokalitet je sačuvan zahvaljujući grmolikom raslinju. Vukčići i Zubčići bili su imućniji, te su njihova mirila monumentalnija, preciznije klesana, poneka i s vezivnim materijalom, dok ona siromašnija sa sjeverne strane puta uglavnom nemaju ništa uklesano na uzglavnici. Izdvajaju se dva motiva astralne simbolike s prikazom stiliziranog sunčevog diska, te jedan s križolikim ideogramima.⁴⁰

³⁹ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 33-35.

⁴⁰ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 35.

Mirila Renjovca sjeverno od Ljubotića rustičnije su izrade i jednostavnijih motiva koji uključuju križeve, bilo obične ili razgranate. Ploče su pravokutne ili amorfne, a orijentacija je sjever–jug i zapad–istok. Pripadaju rodovima Njegovani, Gazići i Zubčići.⁴¹

Mirila Krčevine pripadaju rodu Mataka i uništena su gradnjom ceste. Bila su orijentirana istok–zapad, s pravokutnim uzglavnicama s jednostavnim križem, uz iznimku jedne cvjetne rozete.⁴²

Mirila Kozjača poprilično su devastirana, a pripadala su svim rodovima naselja Šibuljina. Orijentacije su zapad–istok, pravokutnih i amorfni ploča s jednostavnim križem, imenima pokojnika te natpisom koji se javlja samo na mirilima Tribnja – „Boga pomilova“.⁴³

Mirila Tribanjske Drage ističu se po tome što na njima nema klesarskih intervencija, već je korišteno prirodno kamenje.⁴⁴

Mirila Piskoviti Brig nalaze se na Malom Rujnu, a nastala su tijekom epidemije kuge ili kolere, kao i groblje Grebine, zbog nemogućnosti pokapanja na groblju uz more, no ne zna se u kojem stoljeću. Kad je epidemija prošla, napuštena su i mirila i groblje. Sačuvane su samo dvije porušene uzglavnice megalitnih karakteristika i zanimljive ikonografije križa s trozubim kracima.⁴⁵

Mirila Starigrada-Paklenice broje pet lokaliteta: Zapadnjara (kod Koića), Nad Kruškovcem, Kosa Dobroselska (Nad Katalinićima), Opuvani Dolac (Zavitrenik), Glavčice, a njima se kao šesti lokalitet mogu pribrojiti mirila Šikića, no ona su u potpunosti uništena.⁴⁶

Mirila Zapadnjara (kod Koića) izvorno su bila jedna od najvećih na Velebitu, a nalazila su se uz magistralnu cestu kod zaseoka Koići, čijom je gradnjom 1950-ih godina većina uništena, dok je ostatak nestao izgradnjom vikendica. Ukupno 42 mirila su evidentirana 1980-ih, većinom s uzglavnicama lučno-zaobljenog tipa, a bilo je i onih dvoslivnih, pravokutnih i amorfni. Poneka imaju natpis, ali su uglavnom bez ikakvog ukrasa, uz dvije iznimke koje čine jedan antropomorfni prikaz i jedan astralni simbol razgranatog križa s dva pentagrama. Pripadala su stanovnicima zaseoka zapadno od centra Starigrada za koje se koristi lokalni naziv Zapadnjare.⁴⁷

Mirila nad Kruškovcem nalaze se iznad Starigrada na putu za Veliko Rujno i jedan su od najstarijih i najbolje očuvanih lokaliteta (Slika 5). Pripadala su rodovima Dokoze, Ercezi, Katalinići i Buštelje. Godine 1980. evidentirano je 58 mirila, od kojih su nekima nedostajali dijelovi. Orijentacije su smjera zapad–istok, glavni tip uzglavnice je lučno-zaobljeni, a prevladavajući ornamentalni ukras je astralni. Izdvaja se jedan antropomorfni prikaz s tri križa, koji je općina Starigrad

⁴¹ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 37.

⁴² M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 37.

⁴³ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 39.

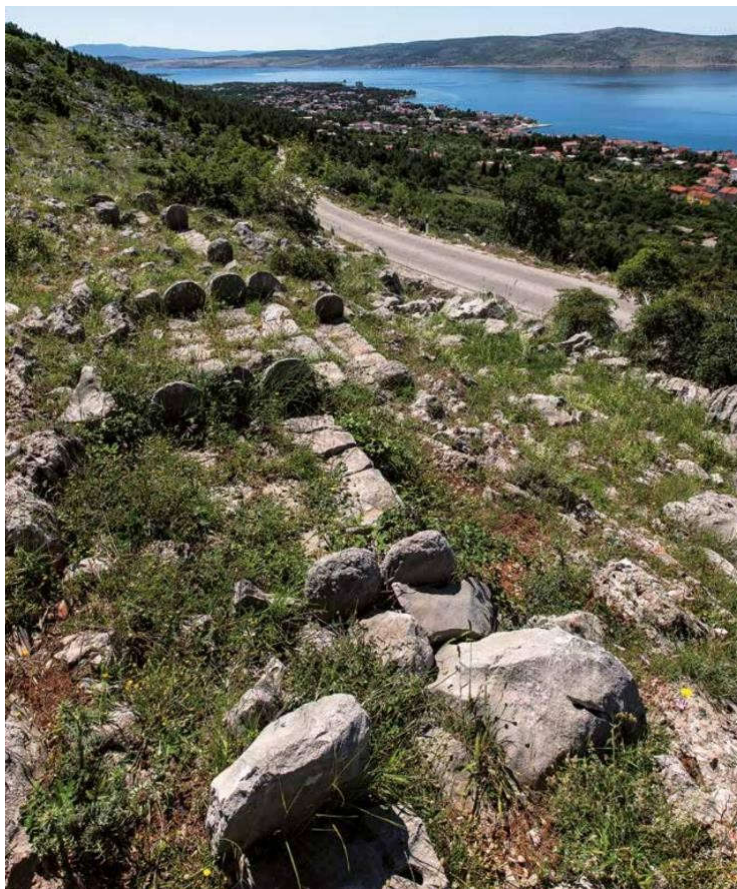
⁴⁴ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 39.

⁴⁵ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 39.

⁴⁶ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 31.

⁴⁷ M. TROŠELJ, 1982, 135-136; M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 23.

preuzela kao motiv za spomeničku baštinu mirila. Starija mirila datiraju do 1880. godine, a ona mlađa do 1950. godine.⁴⁸

Slika 5: Mirila nad Kruškovcem (M. TROŠELJ, 2013b, 45.)

Mirila Kosa Dobroselska (Nad Katalinićima) broje danas 32 primjerka, dok su ostala devastirana. Nalaze se s obje strane puta koji nastavlja za Veliko Rujno, a pripadala su rodu Koića. Na ovom lokalitetu dobro se može uočiti razlika između starije gradnje od amorfnih oblika kamenja s raskošnijom ornamentikom grublje izrade i novije gradnje lučno-zaobljenih i dvoslivnih oblika uzglavnica vješte klesarske izvedbe, no bez ukrasa osim križa. Kao i na mirilima Zapadnjara, i ovdje susrećemo astralne simbole spirala, rozeta, solarnog diska i dva pentagrama. Nailazimo na ponavljanje ornamenata, što sugerira da je sve radio jedan klesar ili je nekoliko klesara kopiralo jednog starijeg.⁴⁹

Mirila Opuvani Dolac (Zavitrenik) nalaze se na dvije strane puta koji se račva u dva smjera prema naseljima Mali i Veliki Vitrenik, na križanju puteva prema zaseoku Tomići i zaseocima Buštelja, Ercega i Šimiždrića, čiji su ih stanovnici i koristili. Tradicionalnog su polukružnog i pačetvorinastog oblika, a 1980-ih godina evidentirano ih je 96, od čega danas nedostaje desetak

⁴⁸ M. TROŠELJ, 1982, 121-130; M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 23-27.

⁴⁹ M. TROŠELJ, 1982, 130-132; M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 27.

reprezentativnijih. Ovaj lokalitet posebno se ističe bogatom ornamentikom ukrasa razvedenog križa, od čega su najbrojnije izvedenice sunčanog diska. Natpisi s imenom pokojnika i godinom smrti nalazili su se na samo tri uzglavnice.⁵⁰

Mirila Glavčice prvotno su bila druga po veličini na području Starigrada, dok 70-ih godina nisu devastirana i dislocirana zbog urbanizacije naselja. Sada se nalaze poredana uz cementni zid. Koristili su ih stanovnici zaselka Marasović, za koje se smatra da je najstarije naselje migracijskog stanovništva ovog područja. Specifičnost ovih mirila je ukrašavanje obje strane uzglavnice ili podnožnice. Ukrasi se ponavljaju, a najčešći je ornament koji podsjeća na vez. Ostalo ih je sačuvano 32.⁵¹

Pod mirila Selina spada sedam lokaliteta: Poljarice–Brižine, Pod Jukića, Sige Kneževića, Kosa Magaška, Grabove Doline, Pleće te Samardžići. Na području Selina zaseoci su smješteni ili uz magistralu i more u blizini groblja, ili na nekoj maloj uzvisini, gdje su se nalazila i stalna naselja zbog blagih zima, ili isključivo ljetna staništa kod kojih su stanovnici imali mirila na dvije lokacije – jedno na glavnom putu prema groblju, a drugo na skupnim mirilima na Brižinama (Bucići, Kneževići, Jurline). Potok Mala Paklenica dijeli Seline na dva dijela, na zapadne i istočne zaselke.⁵²

Skupno mirilište Poljarice–Brižine nalazilo su se preko puta groblja uz magistralu, a nestalo je urbanizacijom. Sedamdesetih godina 20. stoljeća još se moglo izbrojati desetak mirila koja su na uzglavnici imala natpis, a na podnožnici križ.⁵³

Mirila Pod Jukića pripadala su selinskom zaselku roda Jukići. Pojam „pod“ označava ravni teren obrastao raslinjem te je iz tog razloga teren bio teže uočljiv. Građena su podalje od puta, što nije uobičajeno. Mirila odstupaju i oblikom uzglavnice, podnožnice i međuprostora jer su ploče nepravilne amorfnе i masivne, grube izrade i hrapave površine prednje ploče. I ukras se razlikuje i može se svrstati u tri grupe: nepravilne križne četvorine s točkicama, biljne stilizacije i motive zrakastih križeva, dok natpisa uopće nema. Ova mirila čine jednu veliku skupinu, a moguće je i da su najstarija na području Selina. Na tom se prostoru pada zadržavala voda nakon kiše i potapala mirila, pa početkom 20. st. stanovnici prelaze na skupno mirilo Poljarice–Brižine, a kasnije su oba lokaliteta zbog urbanizacije devastirana.⁵⁴

Mirila Sige Kneževića koristili su rodovi iz zaselaka Kneževići i Magaši, a bila su kvadratna i grube izrade. Danas ih više nema.⁵⁵

Mirila Kosa Magaška pripadala su najistočnijim zaselcima Selina – Magašima i Stanićima.

⁵⁰ M. TROŠELJ, 1982, 141-143; M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 29.

⁵¹ M. TROŠELJ, 1982, 137-138.

⁵² M. TROŠELJ, 1984, 61.

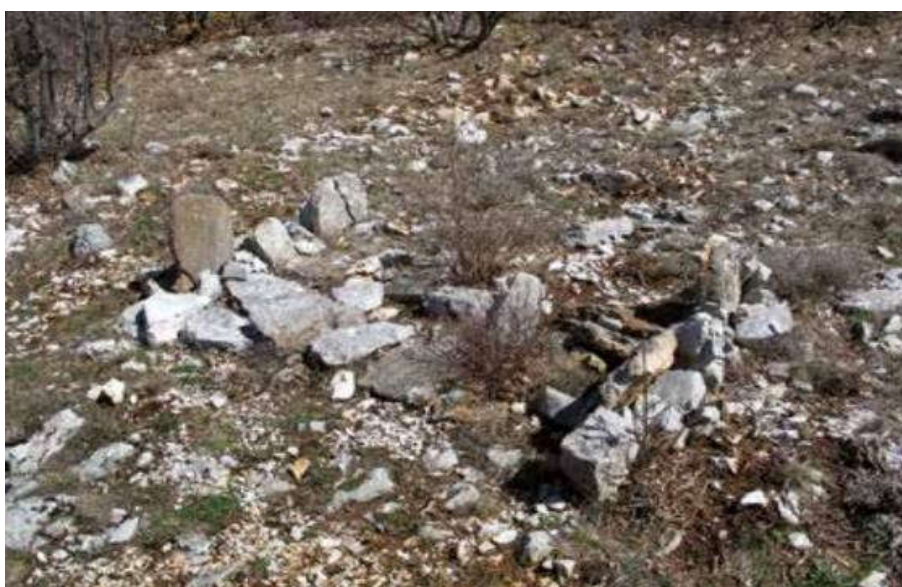
⁵³ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 43.

⁵⁴ M. TROŠELJ, 1984, 66.

⁵⁵ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 43.

Najudaljenija su od groblja, oko 40 minuta hoda, a pogledom je obuhvaćena čitava okolica i more. Dobro su sačuvana i razlikuju se po preciznosti izrade i tipovima ploča. Tako su kod južnih magoških najučestalija lučno-zaobljena i vješto isklesana s motivima križa, dok su sjeverna mirila Stanića masivna i amorfno tipa, s najmasivnijim međuprostorom nego igdje drugdje. Na njima su ornamenti s vremenom izbrisani, samo se opipom mogu razabrati motivi trozuba ili ornata te oni antropomorfni.⁵⁶

Mirila Grabove Doline (Doc) pripadala su rodu Jurlina i jedina su koja se nalaze uz naselje, a ne na pola puta prema groblju (Slika 6). Prevladava lučni oblik, dok je najčešći motiv solarni križ u različitim varijantama. Od ostalih motiva prisutni su astralni simboli kao što je sunčev disk.⁵⁷

Slika 6: Mirila Grabove Doline (M. DUBOLNIĆ GLAVAN, 2013, 81.)

Mirila Pleće pripadala su svim rodovima Selina koji bi za vrijeme ljetne ispaše boravili na Libinju. Motiv koji se javlja na njima je uglavnom ponovljeni križ, bez natpisa.⁵⁸

Od ostalih lokaliteta koji danas više ne postoje uslijed turističke urbanizacije poznata su još mirila na Zukvi, mirila Jabukovac, mirila Samardžića i mirila Bucića. Mirila Samardžića posebno su zanimljiva jer su unatoč potpunoj devastaciji lokaliteta ostale sačuvane dvije uzglavnice, koje su upravo i najposebnije na području Velebita. Jedna je oblika rimske nadgrobne stele, visine 75 cm i širine 56 cm, reljefnog natpisa također nalik rimskome, no neodgonetljivog, ili zbog nepismenosti majstora klesara, ili zbog korištenja nekog drugog jezika. Druga je standardne visine od 36 cm i širine 24 cm, *in situ* duboko ukopana u zemlju, kvadratnog oblika. Na njoj je urezan križ i godina smrti

⁵⁶ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 45.

⁵⁷ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 41.

⁵⁸ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 45.

pokojnika 1825., koja je ujedno i najstarija na starigradskom području.⁵⁹

M. Trošelj navodi još neka mirila prema navodima stanovnika: Konak, Pleće-Libinje, dva lokaliteta s po jednim mirilom – jedno ispod Tvrdog klanca i Anino mirilo na putu prema Jurlinama.⁶⁰

Mirila Modriča se nalaze na četiri lokaliteta: Nad Ogradama Stanića i Kneževića, te Modrič 1, Modrič 2 i Modrič 3.⁶¹

Teritorij Modriča obuhvaća priobalje južnog Velebita, od Selina do Rovanjske, i planinska naselja u zaleđu. Budući da je razdijeljen dvama župama, zapadni dio pripada groblju u Selinama, a istočni groblju u Rovanjskoj. Najstariji lokalitet su mirila Nad Ogradama, kojima se rod Kneževića služio na putu prema groblju u Selinama. Nakon Drugog svjetskog rata pokapaju se na groblju u Rovanjskoj, kad i ova mirila gube funkciju. Oblika su nepravilnog pravokutnika s križem kao glavnim motivom.⁶²

4.1.2. Ostale regije

Na području općine Ražanac, sjeveroistočno od Zadra, nalaze se tri lokaliteta mirila. Ona u selu Jovići su uništena, dok su rtinska najbrojnija s oko 60-ak sačuvanih. Treća se nalaze u Gajinama nasuprot današnjeg groblja, a pripadala su selima Podvršju i Krnezi. Od 2014. godine Turistička zajednica Općine Ražanac provodi sanaciju mirila, a do danas ih je oko 60 rekonstruiranih.⁶³

Na starijim danas napuštenim lokalitetima na području Bukovice kamen većinom nikad nije bio obrađen, osim u rijetkim slučajevima gdje bi bio uklesan križ ili pentagram, kao ni na lokalitetima gdje se počivaljke još uvijek grade, kamen nema ornamentiku niti je obrađen. Posljednjih je godina uništena većina lokaliteta raznim gradnjama, što cesta što plinovoda i vodovoda.⁶⁴

Na području Bukovice i Ravnih kotara prilikom gradnje mirila uzglavni kamen okretao bi se tako da strana koja je bila u zemlji bude prema gore, kako bi se ukazalo na to da je mirilo friško napravljeno te je tako služilo i kao neka vrsta osmrtnice. Takvi lokaliteti su Bogatnik i Vučedinići u Žegarju te Bilišane (Slika 7).⁶⁵

⁵⁹ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 41,43.

⁶⁰ M. TROŠELJ, 1984, 70.

⁶¹ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 49.

⁶² M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 47.

⁶³ L. PRPIĆ BURIĆ, 2021, 1-6.

⁶⁴ M. KATIĆ, 2013, 72.

⁶⁵ M. KATIĆ, 2017, 239.

Slika 7: Mirila Bogatnik u Žegaru (M. KATIĆ, 2017, 147.)

Kod stanovnika zaselaka u neposrednoj blizini groblja (Kaštel Žegarski, Medviđa) ili onih na velikoj udaljenosti gdje je bilo potrebno nekoliko puta odmoriti na putu prema groblju (Ogorje u zaleđu Splita), praksa je jednako njegovana.⁶⁶

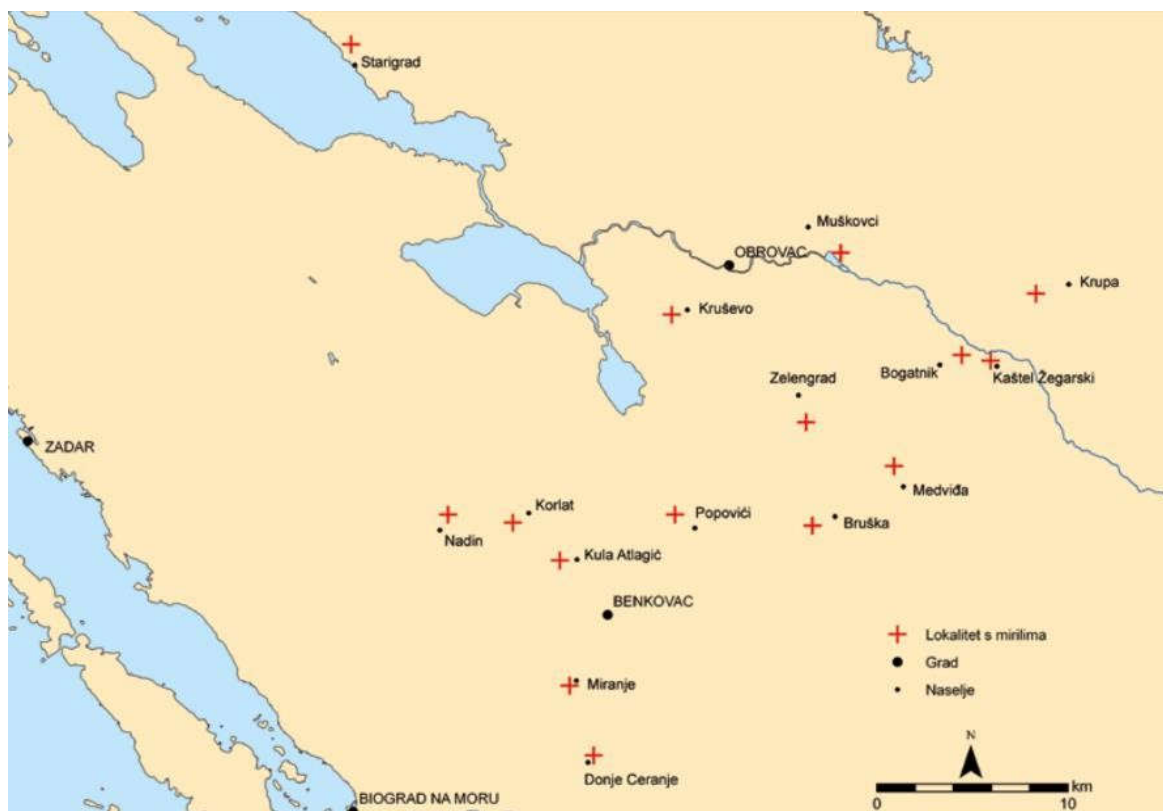
Na nekim je lokalitetima kao što su Golubić kod Krupe, Bogatnik i Vučendići kod Žegara u okolici Obrovca, Korlat kod Benkovca i Unešić u šibenskom zaobalju, obilježavanje mjesta odmaranja s pokojnikom prisutno je i dan danas, no uz izmijenjenu praksu. Pokojnik se prevozi automobilom iz kojega se sanduk ne vadi, a umjesto gradnje klasičnih mirila postave se dva do tri neobrađena kamena.⁶⁷

Ostali lokaliteti sjevernog i srednjeg Jadrana na kojima je zabilježen neki oblik obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom prikazani su na kartama koje slijede (Slike 8-11).⁶⁸ Budući da o njima nema objavljenih konkretnih podataka, ovdje neće biti posebno obrađivani.

⁶⁶ M. KATIĆ, 2017, 240.

⁶⁷ M. KATIĆ, 2017, 229-242.

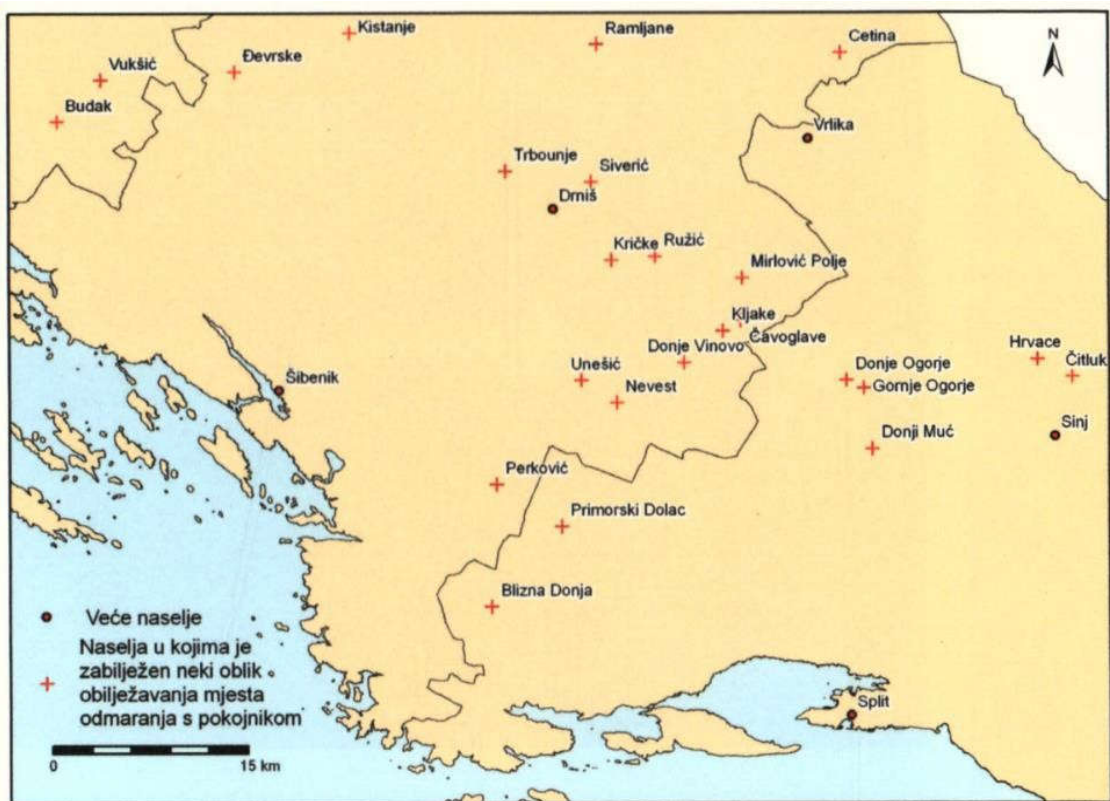
⁶⁸ M. KATIĆ, 2017, 1; M. KATIĆ, 2013, 72.

Slika 8: Lokaliteti Bukovice i Ravnih kotara (M. KATIĆ, 2013, 72.)

Slika 9: Lokaliteti sjevernog Jadrana (M. KATIĆ, 2017, 1.)

Slika 10 i 11: Lokaliteti srednjeg Jadrana (M. KATIĆ, 2017, 1.)

5. Pogrebni ritual, običaji i tradicija

Stanovništvo koje je za ljetnih mjeseci i ispaše živjelo u planini u malim zaseocima bez vlastite crkve i groblja, bilo je izolirano od gradova uz more i civilizacije. U ljetnim bi mjesecima pastiri iz naselja na obroncima Velebita i Ravnih kotara zajedno sa svojim stadom selili u pastirske stanove na višim dijelovima planine.⁶⁹ Njihovo je stado bila njihova najveća vrijednost koja je značila egzistenciju, a ona je uvelike ovisila i o suncu, okolišu te ostalim vremenskim prilikama ili neprilikama. Taj surovi planinski život i izoliranost od civilizacije stvarao je naraštajima jedan poseban identitet ljudi, neovisno o njihovom etničkom porijeklu. Stanovništvo je bilo nepismeno, a tradicija, isprepletena raznim utjecajima i vjerovanjima, je u životu tih ljudi igrala veliku ulogu, što je utjecalo i na odgoj djece koja su tek u 20. st. bila primorana na školovanje i doticaj s vanjskim svijetom. Upravo zbog takvog nomadskog i pastirskog načina života su mirila i nastala, budući da su crkve i groblja bila preudaljena.⁷⁰

Kada bi netko od članova obitelji preminuo, najprije bi ga oprali i obrijali te obukli u svečano odijelo, a zatim ga položili na ležaj u stanu, gdje bi se oko njega okupila rodbina na jednodnevno bdjenje. Pokojnika bi se originalno umotalo u ponjavu, no taj se običaj s vremenom mijenja jer se od 19. stoljeća uz obalu počinje pokapati u lijesu, što se širi i u planinske krajeve. Zatim bi ga stavili na nosila izrađena od jelovih ili bukovih kolaca dužine 3 do 4 metra i manjih poprečnih kolaca međusobno povezanih konopom. Konopom se također vezalo pokojnika za nosila kako ne bi skliznuo s njih prilikom nošenja po strmim planinskim putevima. Nosilo ga je od četiri do šest muškaraca, uz izmjenjivanje po putu. Zaustavljalo se samo na točno određenim mjestima za odmor kojih je moglo biti od jedan do šest na putu prema groblju, no samo bi se na prvom mjestu najbližem pokojnikovoj kući gradilo mirilo za pokojnikovu dušu. Ostala su mjesta bila počivala za povorku. Na toj prvoj postaji koja se u pravilu nalazila točno na sredini puta od planinskih kuća do groblja prema moru, i uglavnom na nekom istaknutom položaju u prirodi, pokojnika bi se položilo na zemlju, na prvo slobodno mjesto uz mirila njegovog roda. Svaki rod je imao svoje određeno mjesto na pojedinom mirilištu, a u višim planinskim stanovima svako je selo imalo svoje mirilo.⁷¹ Tijelo pokojnika bi se spustilo na kamene ploče položene na zemlju te bi bila uzeta njegova mjera s pomoću dva kamena tako što bi se veći postavio uz glavu, a manji pod noge. Od tog uzimanja mjere dolazi i naziv mirilo. Također ovaj naziv odnosi se i na mirenje duše koja počiva na svome kamenu za kojeg se vezuje nakon što se odijeli od tijela. Pokojnik je na mirilo bio postavljen glavom na zapadnoj strani, s pogledom

⁶⁹ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 51.

⁷⁰ A. FABER, 1995, 160-161.

⁷¹ A. GLAVIČIĆ, 1980, 200-203.

prema istoku, prema izlazećem suncu.⁷² Nakon obreda koji je trajao oko petnaest minuta, pogrebna povorka zaputila bi se prema moru gdje se nalazilo mjesno groblje uz malu jednobrodnu crkvicu sa zvonikom u obliku preslice. Na tom groblju će biti pokopano pokojnikovo tijelo uz crkveni obred. To tijelo postat će samo prah, te je stoga grob kao takav potpuno beznačajan za planinsko stanovništvo koje na groblje ne bi dolazilo do idućeg ukopa. Često se radilo o obiteljskim grobnicama gdje su kosti bile zajedno deponirane, a one prethodno ukopane bi se ili pohranile u mrtvačnicu, ili zakopale u dublji sloj na istom mjestu. Ono što je zajednici imalo važnost bila su mirila te su njih obilazili, tamo se molili i donosili cvijeće. Mirilo je za njih predstavljalo grob duše, sveto mjesto individualizirano za svakog preminulog njegovom mjerom i posebnim ornamentom koji bi naknadno bio uklesan u kamen postavljen na mjesto uzglavnice. Naknadno bi se popločio i prostor između uzglavnice i podnožnice te bi tako nastao spomenik za dušu koja je upravo na ovome mjestu namirena i vječno počiva.⁷³ Mirila su bila rodovski podijeljena, bez socijalnih ili spolnih razlika. Na njima počivaju duše pastira zajedno s dušama svojeg stada. Od tuda dolazi i drugi naziv za mirilo – počivalo, jer duša je ta koja vječno počiva, dok smrtno tijelo trune u grobu. Mjesta na kojima su bila građena mirila s razlogom su slikovita i pružaju pogled na doline, more, kamene kućice, šume i proplanke na kojima je duša odrastala i provela zemaljski život zajedno sa svojim stadom, u skladu s prirodom i njezinim spokojnim ritmom.⁷⁴ Planinsko stanovništvo vjerovalo je da je duša živa i štovalo je kult predaka. Štovalo je i Sunce s božanskim strahopoštovanjem koje vuče tradiciju još iz prapovijesnog vremena.⁷⁵ Običaj vezan uz mirila napušten je dolaskom modernog vremena, gradnjom cesta i razvitkom turizma, čime je i planinsko stanovništvo promijenilo način života te preselilo u veća mjesta i gradove na obali. To se dogodilo u godinama nakon Drugog svjetskog rata, kada datira i posljednji spomen o mirilima.⁷⁶

5.1. Vjerovanja i simbolika

Mirila predstavljaju granično mjesto između dva svijeta, svijeta živih i svijeta mrtvih, zemaljskog i nebeskog svijeta. Običaj je povezan s vjerovanjem u vječni život duše koja nakon smrti luta, a mirilo služi kao mjesto na kojemu se ona zadržava, namiruje te tako lakše prelazi na drugi svijet. Kad se ponovno bude vraćala na ovaj svijet, spustit će se upravo na svoje mirilo i pritom neće ometati žive. Prepoznat će ga po svojoj mjeri i personaliziranim ukrasima. Obred mjerenja dužine

⁷² M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 52.

⁷³ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 17-19.

⁷⁴ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 52.

⁷⁵ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 17.

⁷⁶ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 53.

tijela pokojnika znači mjeriti dužinu života i veličinu duše.⁷⁷ Narod je vjerovao da mirila posjećuju duše pokojnih te su ta mjesta za njih bila sveta i prema njima se odnosilo s poštovanjem. Tako A. Faber u svom radu navodi jednu anegdotu iz 1982. prilikom rekognosciranja mirila kod Kruškovca, kad je jedna stara žena prolazila putem uz mirila i upozorila na duše koje počivaju na njima te da se ona ne smiju dirati. Izgovorila je molitvu "Mrtvi moji dobar dan, sretno vaše počivanje, Bog vas pomilovao i sretni i blagoslovljeni bili i u miru počivali." Dodala je kako u cik zore na ovom mjestu duše pokojnih pasu zajedno s dušama njihovih janjaca.⁷⁸

Za sveta mjesta obreda oduvijek su birana posebna mjesta koja u čovjeku pobuđuju misteriju i neku vrstu strahopoštovanja i poniznosti. Tako su mirila često građena u blizini prapovijesnih gomila, gradina, žrtvenika, pa i novovjekovnih votivnih kapelica, s pogledom na okolinu, što svjedoči o sakralnosti prostora još od prapovijesti.⁷⁹ Na lokalitetu Ljubotić kod Starigrada postoji primjer mirila koje je udaljeno 50-ak metara od prapovijesnog tumula, uz prapovijesni put, a otklon rake u tumulu jednak je orijentaciji mirila koja na sebi imaju uklesan križ.⁸⁰ Simbolika se očituje i u orijentaciji mirila gdje je glava na zapadu s pogledom na istok u izlazeće Sunce, i pokojnikov posljednji oproštaj s njim. Mirila su također imala apotropejsku funkciju za živo stanovništvo koje je vjerovalo da je duša koja nema mirilo ukleta i luta zemljom. Možda su i motivi na mirilima imali apotropejsko značenje, kao što su imali na starim grobovima Ilira.⁸¹

Do mirila se držalo kao do groblja, tamo se molilo, donosilo cvijeće, izgovaralo „laka mu zemlja“ ili „Bog ga pomilova“. Stoka nije smjela tamo pasti, niti se djeca igrati. Vjerovalo se da se tamo noću okupljaju duše pokojnika.⁸² S vremenom su pala u zaborav jer se na njih počelo gledati kao na ostatke narodnog praznovjerja koje se kosi s kršćanskom dogmom. Vjerovanje u duše koje se vraćaju na mirila kako bi se odmarale zajedno sa svojim stadom, ponavljajući ciklički proces silaska s neba na Zemlju te ponovnog vinuća na nebo uz pomoć mirila u suprotnosti je s koncepcijom vječnog života u Božjem kraljevstvu i uskrsnućem mrtvih.⁸³

⁷⁷ M. TROŠELJ, 2013b, 31.

⁷⁸ A. FABER, 1995,163.

⁷⁹ M. TROŠELJ, 2013a, 620.

⁸⁰ A. FABER, 1995,162.

⁸¹ M. TROŠELJ, 2013a, 617, 621.

⁸² A. GLAVIČIĆ, 1980, 205.

⁸³ J. ZANKI, 2013b, 99.

6. Porijeklo

Po pitanju porijekla stanovništva koje je gradilo mirila istraživači nisu složni. Većina zastupa mišljenje o Vlasima kao nositeljima transhumantnog stočarstva na balkanskom prostoru koji su mogli imati kulturni utjecaj i na stanovništvo Velebita, s obzirom na njihovu pojavu u Grčkoj u 6. stoljeću i utjecaj na ostala balkanska planinska područja i slavensku duhovnu kulturu. Tako u 12. stoljeću oni iz Tesalije kreću prema Srbiji, Makedoniji, Bosni i Hrvatskoj, gdje se naseljavaju i preuzimaju kršćanstvo. Međutim, o Vlasima se malo zna budući da ne poznajemo njihove povijesne izvore prije 13. stoljeća, a Grci ih priznaju tek 1905. godine. S Turcima dolaze iz unutrašnjosti Balkana za vrijeme ratova tijekom 16. i 17. stoljeća. A. Faber njihov pogrebni običaj ekshumacije tijela pokojnika nekoliko godina nakon smrti dovodi u možebitnu vezu s mirilima. Sekundarni ukop vrše u zajedničkoj kosturnici kod crkve, dok je primarni na mjestu smrti, uz obilježavanje groba primitivnim spomenikom radi kasnije mogućnosti pronalaska istog u svrhu ekshumacije. Iz tog razloga ona predlaže ispitivanje humusa ispod mirila zbog mogućnosti sekundarnog ukopa što je vlaški običaj.⁸⁴ R. Katičić zastupa mišljenje kako mirila postavljaju potomci ovih nomadskih pastira, bilo Hrvati ili Srbi, ali samo oni romanskog porijekla, ne južnoslavenskog, te ističe kako se još danas na pakleničkom području može čuti da svoje ovce broje na rumunjskom.⁸⁵

A. Glavičić zastupa mišljenje da u 17. stoljeću dolaze Bunjevci na primorske padine Velike Kapele i Velebita, gdje podižu nova stalna naselja, dok sezonska grade u planini. Njihov život ovisio je upravo o toj ljetini, sve do napuštanja naselja sredinom 20. stoljeća zbog teškog i surovog načina života i selidbe u veće gradove na obali. Preko 400 godina oni su tako s koljena na koljeno prenosili svoje običaje, vjeru i tradiciju do koje su iznimno držali, a sve to uključujući nošnju i pastirski način života istovjetno je, prema Glavičiću, području Hercegovine i Dalmatinske zagore, od kuda su prebjegli pred Turcima tijekom 15. i 16. stoljeća. Dakle, starohrvatska srednjovjekovna naselja pastirsko-agrarnog karaktera nalazila su se uz more ili neku staru cestu. Zajedno s Hrvatima živjeli su slavenizirani Morlaci, sve dok im u 15. stoljeću nije počela prijetiti turska opasnost preko Like i zapadne Bosne. Bježeći, oni sa sobom nose i svoje običaje koji time prestaju na ovom području. Nakon prestanka opasnosti u ovo napušteno područje početkom 17. stoljeća dolaze migranti s dvije strane, jedni iz sjeverne Dalmacije koji naseljavaju prostor od Obrovca do Lukovog Šugarja, a drugi Bunjevci koji se nastanjuju od Krmpota, Krivog Puta i Jurjeva do južno od Karlobaga. Oni obnavljaju stara naselja koja su bila vjerska i politička središta za određeno područje, a ujedno grade i nova

⁸⁴ A. FABER, 1995, 165-167.

⁸⁵ R. KATIČIĆ, 2013, 5.

naselja na uzvisinama koja su bila udaljena od tih matičnih središta s crkvicom i grobljem uz nju.⁸⁶

R. Katičić drži da su korijeni tradicije gradnje mirila pretkršćanski, odnosno poganskog porijekla, budući da Crkva ne sudjeluje u obredu. Katolički župnik pogrebnu povorku dočekuje na mjesnom groblju gdje obavlja sprovod po kršćanskoj liturgiji, dok se pravoslavni svećenik s povorkom susreće kod mirila gdje ih blagoslivlja, pa onda zajedno s njima odlazi do groblja i vrši ukop po liturgijskim propisima.⁸⁷ T. Vinščak tvrdi da je porijeklo išlo ovim redosljedom: stari Mediteranci, prvi Indoeuropljani, protoilirski, Iliri, Japodi, Liburni, pa Romani, kasnije Morlaci, romanizirani starosjedioci, kasnije Slaveni. Svi su živjeli na velebitskim prostranstvima i nisu nikada u cijelosti nestali nego su se manjim dijelom zadržali i asimilirali s doseljenicima, izmijenivši s njima način života, običaje i vjerovanja. Kršćanstvo tako predstavlja površinski sloj ispod kojega izvire pretkršćanski, odnosno poganski elementi.⁸⁸

Na Velebitu su još od prapovijesti privremeno ili trajno boravila ilirska plemena, koja su se međusobno miješala. To nam potvrđuju grobni tumuli uz planinske puteve, koje je 1980- ih godina istraživao Ante Glavičić. Etnicitet stanovnika Velebita rezultat je povijesnih mijena i miješanja pridošlih Slavena s izvornim ilirskim supstratom na prirodno izoliranom geografskom prostoru. To se može zapaziti u toponimima koji sadrže slavenske korijene riječi, s ponekom naznakom ilirskog ili antičkog podrijetla. Miješanjem i rodbinskim vezama prenošena su vjerovanja i tradicija s koljena na koljeno, opstajući tako sve do 20. stoljeća.⁸⁹ Simboli na mirilima sinteza su ilirske, slavenske i kršćanske tradicije, a upravo je to rezultiralo njihovom jedinstvenošću.⁹⁰

U ilirsko i rimsko doba te u srednjem vijeku Podgorci su zbog ispaše i zemljoradnje odlazili u planinske predjele Velebita, gdje su imali sezonska ili stalna naselja. U srednjem vijeku, a moguće i ranije, mrtve su nosili do groblja uz more, jer groblja u planinama nisu pronađena. Iznimke su bile velike epidemije kada su se tada mrtvi pokapali u planini nedaleko stanova. Ilirski grobovi pronađeni su uz gradinu iznad Kneževića.⁹¹ Romanizirani narod se pred Hrvatima sklanja u planine, gdje se etnički prožimaju s Ilirima, dok drugi bježe u antičke gradove na istočnoj obali Jadrana. Hrvati zatečene narode nazivaju Vlasima. Iliri, Japodi i Liburni nisu nestali nego su se integrirali i pritom sačuvali nešto od svoje tradicije i religije, a M. Valentić tvrdi i mirila.⁹²

Velebit kao naša najduža planina zahvaća Liku, Dalmaciju i Hrvatsko primorje. Na njezinim uzvisinama nalaze se najveći pašnjaci kamo Podgorci sa svojim stadom odlaze na ispašu putevima

⁸⁶ A. GLAVIČIĆ, 1980, 197-200.

⁸⁷ R. KATIČIĆ, 2013, 5.

⁸⁸ T. VINŠČAK, 2010, 13.

⁸⁹ A. FABER, 1995, 165-166.

⁹⁰ M. TROŠELJ, 1982, 148.

⁹¹ A. GLAVIČIĆ, 1980, 200, 206.

⁹² M. VALENTIĆ, 2013, 602.

korištenima još od prapovijesnih vremena, dok je u primorju ljeti suša. T. Vinšćak navodi četiri struje stočarskih kretanja. Prvu čine Primorci koji odlaze na sjeverni i srednji Velebit gdje su u visini pada imali svoja sezonska staništa, a ljeti u uzvisinama pastirske stanove. Druga struja su stočari iz Like kojima je glavna djelatnost bila poljoprivreda, pa su stada ljeti vodili na planinu kako bi zaštitili svoje usjeve. Uz Ličane veže i treću struju kad sa stadom odlaze na zimovanje u sjevernu Dalmaciju. Četvrti su stočari iz Bukovice i Ravnih kotara koji odlaze na južni Velebit. Do početka 21. stoljeća uspjeli su opstati samo stočari prve i četvrte struje, a one se međusobno razlikuju. Dok je u slučaju Bukovice muškarac uvijek predvodnik, nema obradive zemlje, a njihova transhumantna kretanja mogu se usporediti s onima na Pirenejima, Apeninima, Karpatima, i drugdje na Balkanu, stočari prve struje bave se i obradom zemlje, njihov uzdig na planinu je etapnog karaktera, a žena ima glavnu ulogu u stočarstvu, čime ih Vinšćak dovodi u vezu s Liburnima koji su obitavali na istom prostoru i uz koje se veže matrijarhat.⁹³ Starosjedioce romanizirane Ilire Hrvati su tijekom prva dva stoljeća o svom dolasku kroatizirali, kristijanizirali i asimilirali, te oni postaju starohrvatski Vlasi. Oni su gradili i počivala za odmor.⁹⁴

Valentić tvrdi kako mirila Bukovice i Ravnih kotara ne mogu pripadati doseljenim Srbima, odnosno starobalkanskim Vlasima koji dolaze s Turcima, nego da su mirila tamo građena prije. U 14. stoljeću Vlasi se u Dalmaciji nazivaju još i Morlaci, a u Istri Čići.⁹⁵

Planinsko stanovništvo kojemu je njihovo stado značilo najveću vrijednost i egzistenciju, bilo je odvojeno od ostatka civilizacije, što je uvelike utjecalo na njihov identitet, neovisno o etničkom porijeklu, o kojem se još uvijek raspravlja. Tradicija, isprepletena raznim utjecajima i vjеровanjima, je u životu tih ljudi igrala veliku ulogu. Stoga je pitanje porijekla mirila kompleksno i još uvijek otvoreno.⁹⁶

Za mirila koja na sebi imaju samo ornamentalni prikaz nije moguće sa sigurnošću utvrditi iz kojega su razdoblja. A. Pleterski se bavio kronološkom analizom najstarijih uzglavnica. Jedna s lokaliteta Među Klancin na Ljubotiću ima na istrošenom reljefu uklesanu godinu 1700., što je čini najstarijom pronađenom uzglavnicom. Druga mlađa s lokaliteta Glavčice ima uklesanu godinu 1782., no 1980-ih godina joj se izgubio svaki trag i najvjerojatnije je iskorištena kao spolija. Okolnosti druge polovice 17. te tijekom 18. stoljeća mogle bi biti potvrda uklesanim godinama, budući da su nakon Kandijskog rata Mlečani područje Starigrada-Paklenice naselili novim stanovništvom iz Bukovice i Ravnih kotara, a ono i danas čini najveći postotak stanovništva južnovelebitskog Podgorja.⁹⁷

⁹³ T. VINŠĆAK, 2010, 11.

⁹⁴ M. VALENTIĆ, 2013, 583.

⁹⁵ M. VALENTIĆ, 2013, 603.

⁹⁶ A. FABER, 1995, 160-601.

⁹⁷ M. TROŠELJ, 2013b, 37.

7. Epigrafija i ukrasni simboli

Nakon izvjesnog vremena koje može biti od nekoliko dana do nekoliko mjeseci od pokojnikove smrti i obreda, uzglavni i podnožni kamen zamijenio bi se isklesanim kamenim pločama. Na uzglavnoj ploči najčešće su se nalazili uklesani simboli, bilo ikonografskog ili natpisnog karaktera. Klesari su bili lokalni majstori, a ako pokojnikova porodica nije imala dovoljno financijskih sredstava, sami bi pristupili izradbi kamenih ploča skromnijeg izgleda. Ukrasni simboli mogli su biti urezani i na douzglavnoj i podnožnoj ploči, no takvi su slučajevi rijetki i uglavnom sadrže samo znak križa.⁹⁸ Samo je na Zavitreniku uočen ukras zajedno s natpisom na uzglavnici, dok je stražnja strana uzglavnice obrađena samo na lokalitetima Glavčice i Modrič.⁹⁹ Motivi vuku korijene još iz prapovijesnih vremena, pa su upravo astralni simboli oni koji prevladavaju, poglavito oni vezani uz vječni život i štovanje Sunca kao što su sunčev disk, svastika, križ u krugu, i ostale inačice istog motiva. Drugi najučestaliji simbol je križ, također u raznim varijantama, od jednostavnog latinskog do asimetričnih i onih s antropomorfnim karakteristikama. Tematika ukrasnih simbola sjedinjuje u sebi tradiciju, magiju, mit i religiju, no taj se značaj u kasnijim vremenima gubi i postaje samo dekoracija.¹⁰⁰ Mirjana Trošelj dijeli mirila na razdoblje prije i nakon pojave pismenih majstora klesara.

Ovo ranije razdoblje trajalo je do sredine 19. stoljeća, a karakterizira ga isključivo reljefni ukras, i to raskošniji nego u kasnijem razdoblju. Za neka mirila kojima je ukras gotovo potpuno izbrisan uslijed utjecaja atmosferilija tijekom duljeg razdoblja, M. Trošelj smatra da su starosti veće od 300 godina. Pismeni majstori javljaju se od druge polovice 19. do sredine 20. stoljeća, odnosno do napuštanja ovog običaja. Oni klešu natpise na uzglavnicama koji mogu sadržavati ime i prezime preminulog, samo inicijale, godinu rođenja ili samo godinu smrti, ponekad u kombinaciji s križem ili natpisom „Boga pomilova“. U tom drugom razdoblju nepismeni majstori također nastavljaju sa svojim radom i tradicijskim ukrasima, no njih je sve manje.¹⁰¹

Starije uzglavnice se prepoznaju po tome što su većih dimenzija, rustično klesane ili površno obrađene, a ukras je na njima teško uočljiv ili potpuno nevidljiv. Nasuprot tomu, uzglavnice novijeg datuma su manje, većinom polukružnog oblika, kvalitetno obrađene i slagane u pravilnim redovima jedna pokraj druge. Geometrijski složeni apstraktni motivi starijih uzglavnica prožeti su kršćanskom i prapovijesnom simbolikom, no postoje i slučajevi gdje je majstor novijeg vremena

⁹⁸ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 19-21.

⁹⁹ M. TROŠELJ, 1992a, 74.

¹⁰⁰ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 19-21.

¹⁰¹ M. TROŠELJ, 1982, 119-120.

prekopirao ornament s neke starije uzglavnice.¹⁰²

Kompozicije starijih uzglavnica većinom odlikuje simetričnost i sklad geometriziranih motiva te apstraktno-simboličan stilizirani ornament, čiji se korijeni mogu pratiti još od ilirskog doba. Znak križa bio je simbol Sunca i života, a postojala je i simbolika brojeva koja se također uočava i na mirilima grupiranjem linija ili trokuta/latica iznad kružnog okvira. Kod nekih je motiva primjetno stupnjevanje, najčešće križeva i krugova, i to na način da se unutar velikog kruga nalazi križ koji ga dijeli na četiri polja. U njima se također nalaze manji križići unutar krugova, koji ih onda dijele na manja polja s točkama. Obrubne linije mogu biti ovalne, kružne, ravne ili pravokutne. Ornamenti često podsjećaju na folklornu tradiciju i narodni vez, pogotovo na tzv. jašmake, marame južnovelebitskih žena.¹⁰³ Neka mirila na sebi imaju stilizirane antropomorfne prikaze s križićima, ili križ koji čini antropomorfni lik, a predstavljaju Krista ili pokojnika. Čest motiv čini i trozub koji označava trojstvo. Već i najstarija mirila Krušćice na sebi imaju uklesane trozube, dok se posljednji pojavljuju najkasnije u drugoj polovici 19. st. te ih kasnije više ne nalazimo.¹⁰⁴

Ukrasni motivi, prema M. Trošelj, mogu se uvrstiti u tri kategorije. Prvu bi činili križevi: jednostavni latinski ili grčki, dvostruki, jabučasti, štakasti, ponovljeni, solarni i antropomorfni. U drugu kategoriju spadaju ostali motivi: varijacije osnovnih motiva križeva, varijacije solarnog križa, rozeta, spirala te svastika. Posljednja kategorija uključuje ostale nedefinirane motive.¹⁰⁵

Simbolizam motiva nasljeđivao se i prenosio naraštajima, počevši od starosjedioca Ilira, a on je vremenom prožet kršćanskom simbolikom koju donosi migracijsko slavensko stanovništvo, te nastavljajući tako sve do zadnjih migracija u 17. stoljeću. Sve skupa prožeto je spontanošću, originalnošću i maštom planinskih majstora klesara, s puno smisla za skladnu i simetričnu kompoziciju, koja kao takva asocira na kameni narodni vez.¹⁰⁶

Mirila s natpisima imaju odlike ruralne sepulkralne epigrafije. Tekst je kratkog sadržaja, plitko uklesan i često u profilaciji, latiničnog karaktera s bitnim podacima o pokojniku i time podsjećaju na natpise na srednjovjekovnim i novovjekovnim nadgrobničkim spomenicima kakve pronalazimo uzduž jadranskog zaleđa. U nedostatku natpisnog polja tekst bi se produžio na douzglavnicu. M. Trošelj natpise svrstava u nekoliko kategorija. Tako postoje natpisi koji na sebi imaju samo inicijale, inicijale sa znakom križa, inicijale zajedno s godinom smrti, ime i prezime, ime i prezime uz neki vjerski sadržaj, antroponime i kratice, ili ime pokojnika uz glagol umra/upočiva.¹⁰⁷

Većinu likovnih prikaza na mirilima mogli bismo komparirati s motivima na drugim

¹⁰² M. TROŠELJ, 1982, 122.

¹⁰³ M. TROŠELJ, 1982, 123-126, 130.

¹⁰⁴ M. TROŠELJ, 1982, 136.

¹⁰⁵ M. TROŠELJ, 1992a, 80.

¹⁰⁶ M. TROŠELJ, 1982, 147.

¹⁰⁷ M. TROŠELJ, 2013a, 622.

spomenicima funeralne, sakralne i profane umjetečnosti, od razdoblja prapovijesti pa sve do 20. stoljeća. Ikonografsku analogiju prapovijesnim motivima čine motivi križa, solarnog križa, svastike, trozuba ili ornata, spirale i sl., dok analogiju srednjovjekovnim i novovjekovnim kršćanskim simbolima čine motivi križa, bilo latinskog ili grčkog, Andrijinog, Jeruzalemskog, ponovljenog, štakastog, antropomorfnog, razgranatog, *arxis mundi* te rozeta, pentagram i solarni križ koji predstavlja Krista kao Sunce pravde. Možda neki od tih simbola vuku korijene od prapovijesti u kršćanstvo.¹⁰⁸ Ornamentika ima naznake astralne eshatologije, odnosno vjere u dioništvo duše sa svemirom koju su prakticirale religije od prapovijesti, antike i srednjeg vijeka pa sve do u 20. stoljeće, premda se tada primarno značenje motiva polako gubi i postaje samo ukras. Motivi uklesani na mirilima u razdoblju prije pojave pismenosti tako odražavaju mišljenje i vjerovanje lokalnog stanovništva izrečeno ideografskim jezikom.¹⁰⁹ U natpisu je čest slučaj da je neko slovo izostavljeno ili okrenuto u krivu stranu, što svjedoči o nedovoljnoj pismenosti majstora klesara.¹¹⁰ Zanimljivo je opažanje M. Trošelj da je na mirilima koja su najudaljenija od groblja i u Starigradu i na području Selina najučestaliji motiv solarnog kotača, odnosno križa unutar kruga, dok je na mirilima koja su najbliže groblju najčešći motiv križa u raznim varijantama – latinski ili grčki, dvostruki, zrakasti, s točkicama, zavijutcima, itd.¹¹¹

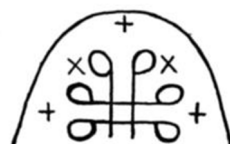
Primjeri nekih kompozicija na uzglavnicama vidljivi su na crtežima koji slijede (Slike 12-27).

Slika 12: Uzglavnica s prikazom križeva zrakaste kompozicije unutar kruga (M. TROŠELJ, 1982, 123.)

Slika 13: Uzglavnica simetrične kompozicije s prikazom zrakastih križeva unutar polukruga (M. TROŠELJ, 1982, 123.)

Slika 14: Primjer ukrašene podnožnice s apstraktnim prikazom razvedenog križa bez donjeg kraka (M. TROŠELJ, 1982, 123.)

Slika 15: Uzglavnica s prikazom dvostrukog križa unutar sunčevog kruga – solarni motiv (M. TROŠELJ, 1982, 124.)

¹⁰⁸ M. TROŠELJ, 2013a, 623.

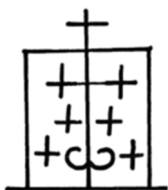
¹⁰⁹ M. TROŠELJ, 2013b, 36.

¹¹⁰ M. TROŠELJ, 1982, 129.

¹¹¹ M. TROŠELJ, 1984, 60.

Slika 16: Uzglavica s primjerom grupiranja trokuta i stupnjevanja križića i krugova (M. TROŠELJ, 1982, 125.)

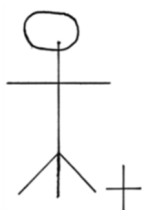
Slika 17: Primjer simetrične kompozicije unutar pravokutnog okvira (M. TROŠELJ, 1982, 126.)

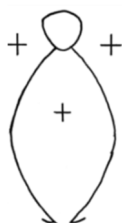
Slika 18: Križ u sunčevom krugu s poljima u kojima su križići i polukrugovi (M. TROŠELJ, 1982, 127.)

Slika 19: Primjer ponavljajućeg motiva na uzglavnicama (M. TROŠELJ, 1982, 133.)

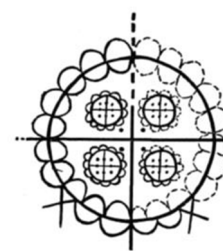
Slika 20: Primjer antropomorfnog prikaza (M. TROŠELJ, 1982, 136.)

Slika 21: Primjer antropomorfnog prikaza (M. TROŠELJ, 1982, 136.)

Slika 22: Uzglavnica sa simbolikom Krista (oči) iza kojeg je Sunce ili 12 apostola (M. TROŠELJ, 1982, 138.)

Slika 23: Motiv koji podsjeća na vez – laticice s obje strane kruga (M. TROŠELJ, 1982, 143.)

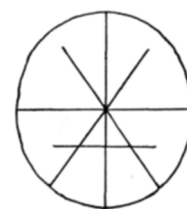
Slika 24: Rešetkasti motiv – znak križa (M. TROŠELJ, 1982, 146.)

Slika 25: Motiv razgranatog križa (M. TROŠELJ, 1982, 146.)

Slika 26: Solarni simbol u obliku rozete i kruga (M. TROŠELJ, 1982, 146.)

Slika 27: Solarni simbol u obliku rozete i kruga (M. TROŠELJ, 1982, 146.)

8. Usporedba pojedinih lokaliteta

Na cijelom velebitskom prostoru pokojniku bi se uzimala mjera s pomoću dva okomito postavljena kamena, no razlika je u tome što se na sjevernom i srednjem Velebitu međuprostor prekrivao kamenjem tako da su mirila građena kao mali grobni humci, od kamenja naslaganog bez ikakve klesarske obrade, dok je na južnom Velebitu međuprostor od lijepo isklesanih kamenih ploča. I na prostoru Ravnih kotara, Bukovice i Dalmatinske zagore mirila su se podizala na isti način kao i na sjevernom i srednjem Velebitu. Na južnom je Velebitu pokojnik bio okrenut licem prema zapadu, a na sjevernom i srednjem Velebitu prema istoku. Sva su građena od kamena iz neposredne okoline, a strana koja je bila u zemlji okreće se prema gore.¹¹² Izvrtanje kamenja prema nebu također je prisutno na području Bukovice i Ravnih kotara, no tamo je, za razliku od Velebita, jedno isto mirilo za svakog pokojnika, uz ponovno okretanje kamenja svakog puta.¹¹³

Mirila Selina razlikuju se od starigradskih koja se nalaze na istaknutim položajima, na uzbrdici s pogledom na more, udaljena nekoliko sati hoda od groblja. S druge strane zaseoci Selina u neposrednoj su blizini groblja, pa su tako i mirila na samo par minuta udaljenosti i na ravnom terenu. Izuzetak su mirila na Kosi Magaškoj, koja se nalaze na zavoju puta odakle se pruža pogled na okolicu, i mirila Grabovih Dolina, smještena na golom kamenjaru, a ujedno su i najudaljenija od groblja. Nadalje, u Starigradu prevladava orijentacija zapad-istok, a u Selinama istok-zapad i sjever-jug. Na mirilima Selina prisutna su četiri oblika uzglavnica i podnožnica: polukružni, kvadratni ili pravokutni, pačetrovni primitivne obrade i neorađeni prirodni kamen, dok dvoslivnog oblika nema. U Selinama se motivi nikad ne ponavljaju i svaka je kompozicija jedinstvena. Nema ih puno i mogu se podijeliti na geometrijske motive, križeve i nedefinirane motive, a varijante se sve razlikuju.¹¹⁴ Mirila Selina su brojnija nego starigradska, a svaki je zaselak imao svoje mirilo, a većina njih uz to i drugo skupno. Suprotno tomu, u Starigradu su mirila obiteljska, za osam do deset rodova, a naselja su raštrkana i puno udaljenija od groblja. Selinski su zaselci u blizini groblja, a mirilišta su blizu jedna drugomu. Dok na starigradskim mirilima prevladavaju motivi solarnih kola te stilizirani antropomorfni i biljni motivi, u Selinama su sva mirila novijeg vremena s natpisom i varijacijama križeva, uz iznimku Poda Jukića i Grabovih Dolina.¹¹⁵ Također, velebitska mirila građena su od vapnenca, dok su mirila Selina građena od sigastog kamena (Sige Kneževića, Poljarice i Brižine), dolomita (Korita) i kalcita

¹¹² A. GLAVIČIĆ, 1980, 203-204.; M. TROŠELJ, 1982, 117.; M. TROŠELJ, 1992a, 73.; M. TROŠELJ, 2013a, 616-617.

¹¹³ M. TROŠELJ, 2013a, 615-616.

¹¹⁴ M. TROŠELJ, 1984, 59-60.

¹¹⁵ M. TROŠELJ, 1984, 70-71.

(Grabove doline).¹¹⁶

Kasnijom sanacijom velebitskih mirila utvrđene su različite orijentacije osim istoka i zapada. Ona je ovisila o položaju naselja naspram groblja. Ako bi se naselje nalazilo na zapadu ili sjeveru, a groblje na jugoistoku, mirila su bila orijentirana zapad-istok, kao na većini lokaliteta. No postoje i iznimke gdje je naselje naspram groblja orijentirano istok-jugozapad, istok-zapad ili sjeveroistok-jugozapad, dok su mirilišta orijentacije suprotno očekivanoj zapad-istok. Takvi su lokaliteti Sirno Selo, Korita, Sige Kneževića, Rejnovac i Među Klancin. Dakle, pokojnika bi se na mirilo polagalo tako da mu glava bude na zapadu i gleda prema istoku, gdje se nalazilo naselje. Drugi razlog ovakve orijentacije je simboličke naravi gledanja u izlazeće Sunce i opraštanja s njim.¹¹⁷

Na području Bukovice i Ravnih kotara stanovništvo je i katoličke i pravoslavne vjere. Dok su katolici ovaj običaj napustili nakon Drugog svjetskog rata, uz iznimku lokaliteta Korlat kod Benkovca, pravoslavci još uvijek grade počivaljke. Geografska podjela ovoga područja na dva dijela vjerojatno je doprinijela razlici u praksi. U Ravnim kotarima gradilo se samo jedno počivalo, odnosno mirilo, koje je koristilo cijelo selo. Svaki bi se pokojnik spuštao na istu suhozidnu konstrukciju, pri čemu bi se kamenje svaki put iznova prevrtalo tako da dio koji je bio u zemlji gleda prema nebu. Razlog za postojanje jednog zajedničkog mirila mogao bi biti pomanjkanje materijala. Nasuprot tomu, područje Bukovice bogato je kamenjem, pa svaki pokojnik ima svoje mirilo.¹¹⁸

U Ravnim kotarima, Bukovici i Dalmatinskoj zagori nazivaju se još i mjerila, mirila, počivala i počivaljke.¹¹⁹ Na Velebitu se termin počivalo veže isključivo za odmaralište koje služi ljudima koji su nosili teret na leđima da odmore i otpočinu. Odnosi se na podesno kamenje postavljeno tamo u tu svrhu, a često se nalaze nasuprot mirila, što nije bila slučajnost nego funkcija prisjećanja pretka gledanjem u njegovu veličinu koja je ostala na mirilu.¹²⁰

V. Milanović uspoređuje običaje mirila Starigrada-Paklenice i počivala Ogorja Gornjeg. U Ogorju je običaj bio da žene povorku prate samo do počivala, a samo bi muškarci išli do groblja. Kada bi došli na počivalo, pokojnika bi zavrtjeli tri puta kako se duša koja četrdeset dana luta nakon smrti više ne bi znala vratiti kući. Položen je na počivalo tako da mu glava gleda prema istoku. Do crkve gdje je čekao svećenik bile su dvije stanice za zaustavljanje, od kojih je prva bila počivalo. U Starigradu bi u povorci sudjelovale i žene, a zaustavljalo se samo jednom. U Ogorju nije bio prisutan običaj mjerenja pokojnika, dok se u Starigradu preminuli ne bi okretao, no svrha im je zajednička – namiriti dušu i vezati je za kamen. Ogorska počivala imaju samo uzglavnicu, bez međuprostora i

¹¹⁶ M. TROŠELJ, 2013a, 614.

¹¹⁷ M. TROŠELJ, 2013a, 616-617.

¹¹⁸ M. KATIĆ, 2013, 71-72.

¹¹⁹ M. TROŠELJ, 2013b, 33.

¹²⁰ M. TROŠELJ, 1992b, 71.

podnožnice, a nalaze se na ravnom terenu i na neistaknutom položaju. Uzglavnice su manjih i ujednačenih dimenzija, isključivo pravokutnog oblika, a kod onih izvaljenih iz zemlje vidi se stanjeni donji dio koji je bio ukopan, dok su motivi urezani s obje strane. Ima ih 13 i nisu postavljena zbijeno nego s razmakom između. Ogorske su uzglavnice finije klesane, sadrže puna imena i godinu, od kojih je najstarija 1840., a križ u različitim inačicama čini jedini motiv, koji je uvijek samostalno bez natpisa. Grobovi kod crkve sv. Jurja u Ogorju Gorjem oblika su mirila, kao i u Tribnju-Šibunji kod Starigrada.¹²¹ Svaki oblik ove prakse rezultat je specifičnog razvoja u različitom povijesno-geografskom kontekstu, pa zato ima specifična značenja i funkcije koje su se tijekom vremena mijenjale.¹²²

¹²¹ V. MILANOVIĆ, 2013, 279-284.

¹²² M. KATIĆ, 2013, 72.

9. Analogije običaju podizanja mirila i motiva na njima

Mirila su do nedavno smatrana svojevrsnim čudom jedinstvenim za ove krajeve. Analogije u obliku gradnje nisu još zabilježene izvan Hrvatske, ali običaj obilježavanja mjesta počivanja s pokojnikom zabilježen je na širem europskom prostoru.¹²³ I. Krajač ističe kako je analogija na prostoru Europe minimalna, osim u alpskim dijelovima bivše rimske provincije Norik, dok se poveznica može pronaći kod menhira na Tibetu i u Nepal, a jedina je razlika što se slažu u polukrug. On je prvi pisao 1934. o analogijama u okolini svete gore Kalais na Tibetu.¹²⁴ Također, prvi obredu pridaje pogansko porijeklo, koje s vremenom poprima kršćanske karakteristike. Nalazi analogije na području Balkana, u alpskim europskim predjelima i Aziji (Tibet), te ih pripisuje kulturi megalitika. Sličnosti vidi u vertikalnim kamenim pločama, paralelnim redovima, lokacijama uz puteve, orijentiranosti prema istoku i zapadu, ornamentici ukrasa i kulturi predaka.¹²⁵ M. Gavazzi i M. Trošelj također zagovaraju kulturu megalitika i poveznicu mirila s bosanskim stećcima komparirajući lokaciju, oblike, orijentaciju i identične motive. Trošelj u ranijim radovima čak pokušava dokazati da su prvotno mirila bila stvarni grobovi, s obzirom na postojanje grobova tipa mirilo iste arhitekture na grobljima podvelebita i Bukovice koja su pripadala siromašnijem planinskom stanovništvu dinarskog područja i možda Hercegovine. Jačanjem kršćanstva u ovim krajevima počinje pokapanje na jednom mjesnom groblju, a grobovi uz puteve su, kako tvrdi Trošelj, malo po malo postajali kenotafi i spomen-počivaljke. Mirila pripisuje kontinuitetu stećaka u malom na dinarskom području od pojave prvih migracija iz smjera juga prema zapadu s Turcima, do bunjevačkih migracija. Trošelj zastupa podatke koje navodi Gavazzi o izvorištu i polaznoj točki s juga dinarskog spleta, što on potkrepljuje povijesnim vrelima za lokalitete u čijem imenu se spominje počivalo, a najstariji takav potječe iz 1186. godine iz okolice Trogira. Gavazzi nalazi analogije sa sličnim pojavama na Balkanu, alpskim predjelima Europe te u Aziji.¹²⁶

A. Glavičić mirila oblika krova na dvije vode komparira s japodskim stelama, liburnskim cipusima, starokršćanskim sarkofazima i bogumilskim stećcima, kao reminiscencija na stanove živih te upozorava na mogućnost kontinuiteta sakralne arhitekture kenotafskog značaja s obzirom na etnički supstrat koji je bio prisutan na ovom području i čija se tradicija mogla sačuvati. Glavičić pronalazi i sličnost s rimskim nekropolama izvan naselja koje su kao i mirila građene uz komunikaciju. Među stanovnicima južnog Velebita je u 17. stoljeću moglo preživjeti još starosjedioca

¹²³ M. KATIĆ, 2012, 128-130.

¹²⁴ M. VALENTIĆ, 2013, 593-594.

¹²⁵ I. KRAJAČ, 1934, 167.

¹²⁶ M. TROŠELJ, 1992b, 70-71.; M. GAVAZZI, 1978, 197-201.

što je moguće utjecalo na arhitekturu mirila koja podsjeća na grobove kakvi se pronalaze na kasnosrednjovjekovnim i novovjekovnim nekropolama sjevernodalmatinskih naselja. Primjer je pučko groblje oko crkve sv. Petra u Starigradu- Paklenici gdje se mogu naći kamene ploče nad glavama pokojnika s uklesanim križem i drugim simbolom. Takvih grobova i mirila nema na prostoru sjevernog i srednjeg Velebita, odnosno sjeverno od Starigrada Paklenice, što, prema Glavičiću, iznenađuje s obzirom na to da su tamošnji stanovnici Bunjevci porijeklom s tog područja. Postavlja pitanje je li je ovaj običaj koji, prema njemu, Bunjevci donose sa sobom na sjeverni i srednji Velebit postojao u Podgorju i prije 17. stoljeća te koliko je to zapravo poganski običaj budući da je do relativno nedavno bio dijelom kršćanskog pokopa.¹²⁷

M. Valentić naglašava kako mirila nemaju nikakve poveznice sa stećcima te se ne slaže s teorijom o Bunjevcima.¹²⁸

S druge strane, analogija motiva može se pronaći na užem geografskom prostoru u sklopu folklorne građe, bosansko-hercegovačkih tetovaža te na stećcima.¹²⁹ U jednom je čak grobu na lokalitetu Gradina s Malog Libnja A. Glavičić je pronašao metalnu kopču s motivima trokuta u kružnici koju je datirao oko 500. godine prije Krista te istaknuo kako iste motive nalazimo i na uzglavnicama mirila.¹³⁰ Križ se u kršćanstvu javlja od 4. stoljeća i preuzet je kao simbol iz poganskih religija. Motiv križa može biti i u službi ideograma kojim je prikazan pokojnik, ili motiv križa s kosim kracima ili trozuba kao prikaz pokojnika u stavu ornata, ili pak Trojstva. Takvi primjeri postoje na stećcima, a također i na takozvanim “šaralicama” ili poskurnicama, odnosno žigovima koje su jugoistočni Slaveni, ponajviše Srbi i Makedonci, koristili za obredne krušne pogače, na kojima su prisutni još i motivi rozete, Sunca ili pentagrama u kombinaciji s križevima. I na antičkim funeralnim spomenicima motiv rozete simbolizirao je smrt. Pentagram je imao apotropejsku funkciju kao zaštita od uroka i zlih sila, te je kao takav čest motiv na stećcima i mirilima.¹³¹

Razni autori pokušavaju kombiniranjem interpretacija pojedinih simbola odgonetnuti značenje motiva urezanih na uzglavnicama mirila, koje je M. Trošelj prikupila metodom otiskivanja simbola s kamena. P. Petrović je istraživao male križiće koji bez nekog reda stoje unutar kompozicije na reljefima nekih uzglavnica. Prema njemu bi pravilni izduženi križić predstavljao muški spol, dok bi dijagonalni križić (X) označavao ženski spol, možda potomke ili ožalošćene.¹³²

A. Pleterski je analizirao najstariju uzglavnicu iz 18. stoljeća s lokaliteta Među Klancin u

¹²⁷ A. GLAVIČIĆ, 1980, 204-206.

¹²⁸ M. VALENTIĆ, 2013, 590, 598.

¹²⁹ M. TROŠELJ, 2013b, 36.

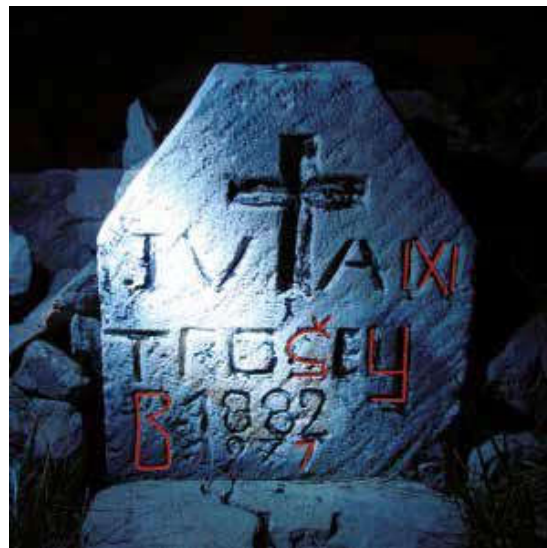
¹³⁰ M. VALENTIĆ, 2013, 593.

¹³¹ A. FABER, 1995, 164-165.

¹³² A. FABER, 1995, 164-165.

Tribnju metodom simbolike brojeva povezujući je s najmlađom iz 1971. godine te je došao do zaključka da se na uzglavnicama skrivaju tragovi stare vjere u simbolici trojstva ili trodijelnog svijeta koji predstavlja strukturu kozmosa (Slika 28 i 29). Donosi moguću interpretaciju obje uzglavnice. Naime, i jedna i druga pripadaju Ivanu Trošelju. Starija je od lokalnog kamena neobrađene površine, dok je mlađa obrađene površine napravljena od uvezenog kamena. Na starijoj uzglavnici uklesana su slova, arapske i rimske brojke te još neki znakovi. Pleterski natpis raščlanjuje na tri razine prema trodijelnoj strukturi kozmosa, gdje gornja predstavlja nebo, srednja zemlju, a donja podzemlje, odnosno vodenu razinu budući da su znakovi zrcalno uklesani. Gornji motiv volute pripisuje izvoru nebeske rijeke, dok u lijevom vidi zmiju s roščićem poput poskoka. Na vrhu se nalazi znak križa za koji Pleterski daje zanimljivo objašnjenje. On u njemu vidi sjedinjena slova I i T, koja predstavljaju inicijale Ivana Trošelja, koja se ujedno zrcale sa znakom na dnu, koji također može predstavljati ligature IT. Ovi inicijali nalaze se i u srednjoj, zemaljskoj razini te bi sve skupa moglo predstavljati krug života, odnosno sunčev krug, gdje Sunce umire i ponovno se rađa. Tako će i duša Ivana Trošelja nestati i ponovno se roditi u svijetu živih. Nakošenost gornjeg znaka križa također može ukazivati na smjer kretanja s desna na lijevo, odnosno kretanje Sunca od istoka prema zapadu. Pleterski ovdje uočava i ponavljanje brojeva 1 i 7, te broj 2 koji stoji izdvojen na vrhu. Simetričnim čitanjem tako bi se dobio datum zimskog solsticija 12 21, po kojemu su mirila orijentirana. Ovo mirilo spade među najstarije i može prikazivati godinu 1717. ili 1712. Na mlađem mirilu nalazi se formalan natpis: ime, prezime, godina rođenja i smrti te znak križa. Natpis je obojan crnom bojom s namjerom prikrivanja klesarskih pogrešaka u vidu prepravljenog slova N koje je bilo uklesano na krivu stranu, nesrazmjernog slova Š, spojenih LJ, te spojenih R i U (rođen i umro) koji se nalaze jedno ispod drugog. Pleterski smatra da to nisu slučajne pogreške budući da su rod Trošelj bili poznati klesari, već da se radi o anagramu. R i U tako bi se čitalo kao B, spojeno L i J kao malo slovo G, kojima ako se doda slovo O iz prezimena zajedno tvore riječ BOG. Neobično slovo Š čitano kao G daje TROG, uz daljnje čitanje u smjeru kruženja kozmičkih voda dodaje L, A i V, zajedno čine TROGLAV, ili BOG TROGLAV, čije tri glave označavaju tri svijeta – nebeski, zemaljski i podzemni. Na douzglavnoj ploči uočio je uklesan datum smrti, gdje je na broju 7 uklesana još jedna crta. Ako je uklesana namjerno mogla bi predstavljati trozub, koji Pleterski nalazi i na starijoj uzglavnici spajanjem rimskog broja jedan u srednjem polju s vodoravnim crtama.¹³³

¹³³ A. PLETERSKI, 2013, 83-90.

Slika 28. i 29: Uzglavnica starijeg (lijevo) i mlađeg (desno) mirila (A. PLETERSKI, 2013, 84.)

10. Zaključak

Mirila su većinom spomenici nalik na grobove, poredani jedan do drugoga na istaknutim mjestima planinskih obronaka. Uglavnom se nalaze na polovici puta koji vodi od pokojnikove kuće do mjesnog groblja na obali gdje bi pokojnik bio pokopan. Njegovo tijelo omotano u ponjavu nošeno je na drvenim nosilima u pratnji rodbine, a položeno samo jednom na zemlju, na mjestu gdje bi se duša odvojila od tijela i vezala za svoje mirilo. Veći kamen postavljen iznad pokojnikove glave činio bi uzglavnicu, a manji ispod nogu podnožnicu. Kasnije bi ta dva kamena bila zamijenjena pločama s uklesanom ornamentikom ili natpisom, dok bi prostor između bio ispunjen redom manjih ploča. Na taj način pokojnik je izmjeren, a njegova veličina označava i veličinu njegove duše, koja ovdje ostaje namirena te neće uznemiravati žive. Od tuda i dolazi naziv mirilo. Ona su lokalnom stanovništvu predstavljala mjesta sjećanja i molitve, dok se za grob s pokojnikovim tijelom nije marilo. Jer duša je ona koja je vječna, dok će se tijelo samo raspasti i pretvoriti u prah.¹³⁴ Pokojnik je na mirilo bio postavljen glavom okrenutom prema izlazećem Suncu, s kojim se posljednji put oprašta.¹³⁵

Istraživači još uvijek nisu suglasni po pitanju porijekla stanovnika koji su gradili mirila, kao niti oko starosti onih bez uklesane godine. Jesu li to bili Bunjevci koji na ove prostore dolaze početkom 17. stoljeća nakon prolaska opasnosti vezanih uz ratovanje s Osmanlijama, ili transhumantni Vlasi koji su za vrijeme Rimljana romanizirani, za vrijeme Slavena slavenizirani te se kasnije opredjeljuju kao Hrvati ili Srbi, još uvijek nije posve razjašnjeno, budući da pravih analogija nema.¹³⁶ Običaj je svojstven stočarima koji su u planini provodili veći dio godine, daleko od svog matičnog naselja na obali te je proizašao također iz praktične potrebe prijenosa pokojnika preko velikih udaljenosti od planinskih sela do groblja.¹³⁷ Na Velebitu se ovaj običaj nasljeđivao i mijenjao utjecajem migracija i povijesnih zbivanja.¹³⁸ Simboli na mirilima sinteza su ilirske, slavenske i kršćanske tradicije, a upravo je to rezultiralo njihovom jedinstvenošću.¹³⁹ S arheološkog gledišta mirila predstavljaju kenotafe, odnosno prazne grobove koje je mrtvo tijelo dodirnilo samo jednom za vrijeme uzimanja mjere.¹⁴⁰

¹³⁴ A. FABER, 1995, 161-162.

¹³⁵ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 52.

¹³⁶ T. VINŠČAK, 2010, 13.; A. GLAVIČIĆ, 1980, 200, 207.

¹³⁷ A. FABER, 1995, 169.

¹³⁸ M. TROŠELJ, 1992a, 78.

¹³⁹ M. TROŠELJ, 1982, 148.

¹⁴⁰ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 52.

Ta kamena mjera personizirani je spomenik svakom pokojniku, s njegovim imenom i prezimenom ili specifičnom ornamentikom. Predstavljaju jedinstvenu tradicijsku kulturno- povijesnu i umjetničku baštinu svojstvenu velebitskom i podvelebitskom području. Ovaj posmrtni običaj proizašao je iz vjerovanja u lutanje duše nakon smrti te je mirilo građeno kako bi se ona zadržala, zadovoljila i lakše vinula na drugi svijet. Svaki put kada se bude vraćala, duša neće ometati žive, jer će se vratiti na svoje mirilo koje će prepoznati upravo po vlastitoj mjeri i jedinstvenim ukrasima uklesanim na uzglavnoj ploči. Josip Zanki to odlično opisuje riječima: “Svaki kamen može činiti mirilo. Mirilo više nikad ne može biti običan kamen.”¹⁴¹

¹⁴¹ M. TROŠELJ, J. ZANKI, 2012, 57.

11. Literatura

- DUBOLNIĆ GLAVAN, M., 2013. – Martina Dubolnić Glavan, Trasa puta Škiljići – Jurline – Mirila – Sv. Marko (Seline), *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 79-82.
- FABER, A., 1995. – Aleksandra Faber, Život velebitskog stočara i njegov odnos prema smrti (Razmatranja uz mirila), *Senjski zbornik*, 22 (1995), Senj, 157-169.
- GAVAZZI, M., 1978. – Milovan Gavazzi, *Vrela i sudbine narodnih tradicija. Kroz prostore, vremena i ljude*, Zagreb.
- GLAVIČIĆ, A., 1980. – Ante Glavičić, Mirila i počivala na Velebitu (I), *Senjski zbornik*, VIII – 1980, Senj, 197-210.
- KATIČIĆ, R., 2013. – Radoslav Katičić, Kako vidim mirila, *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 5-9.
- KATIĆ, M., 2012. – Mario Katić, Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, *Studia mythologica Slavica*, 15, Ljubljana. 117-134.
- KATIĆ, M., 2013. – Mario Katić, Bukovica i Ravni kotari, *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 71-78.
- KATIĆ, M., 2017. – Mario Katić, *Smrt u dalmatinskom zaleđu: mirila od rituala do teatra*, Zagreb.
- KRAJAČ, I., 1934. – Ivan Krajač, Mirila, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knj. 29, Zagreb, 161-168.
- MILANOVIĆ, V., 2013. – Višnja Milanović, Duše na kamenu; Pogrebna počivala Ogorja Gornjeg i mirila Starigrada-Paklenice, *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Split, 277-292.
- PLETERSKI, A., 2013. – Andrej Pleterski, Stara vjera velebitskih Podgoraca, uklesana u kamen, *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 83-98.
- PRPIĆ BURIĆ, L., 2021. – Lucija Prpić Burić, *Mirila u Ražancu: svjedoci besmrtnosti u prošlosti i čuvari tradicije u sadašnjosti* (Diplomski rad). Zadar.
- TROŠELJ, M., 1982. – Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice (I. dio), *Senjski zbornik*, IX (1981-1982), Senj, 115-148.
- TROŠELJ, M., 1984. – Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice (II. dio), *Senjski zbornik*, 10-11 (1983-1984.), Senj, 59-72.
- TROŠELJ, M., 1992a – Mirjana Trošelj, Osvrt na neke osobitosti mirila na Velebitu, *Senjski zbornik*, 19 (1992), Senj, 73-80.
- TROŠELJ, M., 1992b – Mirjana Trošelj, Prilog istraživanju velebitskih mirila, *Senjski zbornik*, 19 (1992), Senj, 69-72.
- TROŠELJ, M., 2010. – Mirjana Trošelj, Natpisi i likovni prikazi na velebitskim mirilima,

Mirila, Ljubljana, 63-76.

TROŠELJ, M., ZANKI, J., 2012. – Mirjana Trošelj, Josip Zanki, *Mirila*, Starigrad.

TROŠELJ, M., 2013a – Mirjana Trošelj, Južnovelebitska mirila – od istraživanja profesora Ante Glavičića do danas, *Senjski zbornik*, 40 (2013), Senj, 611-630.

TROŠELJ, M. 2013b – Mirjana Trošelj, Mirila – spomenici dušama, *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 30-69.

VALENTIĆ, M., 2013. – Mirko Valentić, Velebitska mirila u istraživanju Ante Glavičića i drugih te nekoliko teza o narodu kojem pripadaju velebitska mirila zajedno s njihovim dvovjerjem, *Senjski zbornik*, 40 (2013), Senj, 583-610.

VINŠČAK, T., 2010. – Tomo Vinščak, Velebitska mirila u kontekstu sakralne geografije južnog Velebita, *Mirila : kulturni fenomen*, Ljubljana, 11-14.

ZANKI, J., 2013. – Josip Zanki, Mirila, sjećanje i zaborav, *Mirila – nematerijalna kulturna baština*, Zagreb, 99-108.

12. Sažetak

Mirila

Mirila predstavljaju kamene spomenike minulim dušama koje nalazimo na području sjevernog i srednjeg Jadrana, a svojom se očuvanošću ističu mirila južnog Velebita. U većini su slučajeva smještena jedno do drugog, na istaknutim mjestima planinskih obronaka. Gradili su ih stanovnici ljetnih pastirskih stanova koji su svoje preminule morali prenositi do lokalnog groblja na obali, prilikom čega bi se na jednom točno određenom mjestu zaustavili u svrhu odmora povorke i gradnje mirila. Pokojnik položen na tlo i izmjeren s pomoću dva kamena dobio bi svoje mjesto na koje se njegova namirena duša mogla vraćati bez uznemiravanja živih. Uzglavno je kamenje često ukrašavano urezivanjem solarnih motiva ili križeva, dok se na onima mlađeg datuma javljaju natpisi. Predstavljaju jedinstvenu tradicijsku kulturno-povijesnu i umjetničku baštinu te su 2007. godine zaštićena kao nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske.

Ključne riječi: *mirila, počivala, Velebit, spomenici dušama, solarni simboli, smrt, obilježavanje mjesta, religijska praksa, pokojnik*

13. Abstract

Mirila

Mirila are stone monuments to departed souls found in the area of the northern and central Adriatic, and the mirila of southern Velebit stand out for their preservation. In most cases, they are located next to each other, in prominent places on the mountain slopes. They were built by the residents of summer shepherds' apartments who had to transport their deceased to the local cemetery on the coast, during which they would stop at a specific place for the purpose of resting the procession and building mirila. The deceased, laid on the ground and measured with two stones, would receive his place where his contented soul could return without disturbing the living. Headstones are often decorated with engravings of solar motifs or crosses, while inscriptions appear on those of a younger date. They represent a unique traditional cultural-historical and artistic heritage and were protected as an intangible cultural asset of the Republic of Croatia in 2007.

Key words: *mirila, počivala, Velebit, monuments to souls, solar symbols, death, marking the place, religious practice, the deceased*